Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming, are checked below.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- [ ] Coloured covers/ Couverture de couleur
- [ ] Covers damaged/ Couverture endommagée
- [ ] Covers restored and/or laminated/ Couverture restaurée et/ou pelliculée
- [ ] Cover title missing/ Le titre de couverture manque
- [ ] Coloured maps/ Cartes géographiques en couleur
- [x] Coloured ink (i.e. other than blue or black)/ Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- [ ] Coloured plates and/or illustrations/ Planches et/ou illustrations en couleur
- [ ] Bound with other material/ Relié avec d'autres documents
- [ ] Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin/ La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure
- [ ] Blank leaves added during restoration may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming/ Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.

- [ ] Coloured pages/ Pages de couleur
- [ ] Pages damaged/ Pages endommagées
- [ ] Pages restored and/or laminated/ Pages restaurées et/ou pelliculées
- [x] Pages discoloured, stained or foxed/ Pages décolorées, tachetées ou piquées
- [ ] Pages detached/ Pages détachées
- [x] Showthrough/ Transparence
- [ ] Quality of print varies/ Qualité inégale de l'impression
- [ ] Continuous pagination/ Pagination continue
- [ ] Includes index(es)/ Comprend un (des) index

Title on header taken from:/ Le titre de l'en-tête provient:

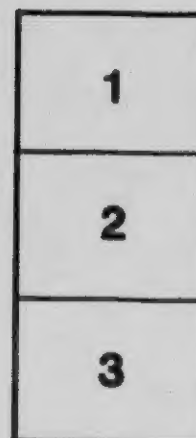
- [ ] Title page of issue/ Page de titre de la livraison
- [ ] Caption of issue/ Titre de départ de la livraison
- [ ] Masthead/ Générique (périodiques) de la livraison

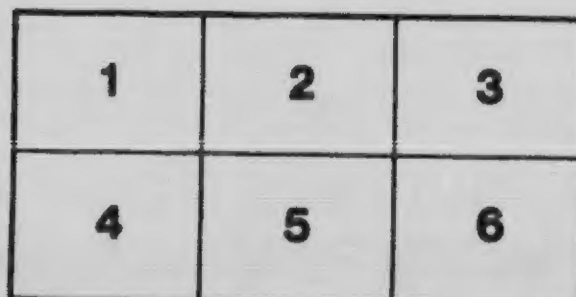
- [ ] Additional comments:/ Commentaires supplémentaires:

This item is filmed at the reduction ratio checked below/ Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X	12X	14X	16X	18X	20X	22X	24X	26X	28X	30X	32X
							✓				

1
2
3

1
2
3

1
2
3
4
5
6

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Під редакцією
Проф. Дра. Ол. Сушка.

ТОМ I.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

під редакцією

Проф. Дра. Ол. Сушка.

1. **Біблійне оповіданнє про Сотворенне Сьвіта в сьвітлі Науки.** — Написав Др. Ів. Франко.

2-4. **Історія Боротьби віри з наукою.** Написав Проф. Дж. Дрепер.

5. **Житє Ісуса Христа.** — Написав Моріс Верн. З французького переклав Др. Іван Франко.

6. **Провідні думки в творах Тараса Шевченка.** — Написав Ом. Партицький.

7. **Всесьвітна Історія.** — Написав Проф. Др. Ол. Сушко.

8. **Інквізиція.** — На основі останніх здобутків Науки. Написав Проф. Др. Ол. Сушко.

HEBREW AND BABYLONIAN
CREATION LEGENDS

The Ukraina
358 Redwood Ave.
Winnipeg, Man.
Canada

ІВ. ФРАНКА
ФІЛЬОСОФІЇ ДОКТОРА

БІБЛІЙНЕ ОПОВІДАННЄ
про

Сотвореннє Сьвіта
в сьвітлї науки.

Доповнив, додав пояснення,
образки і мапу
ПРОФ. ДР. ОЛ. СУШКО

ВІННІПЕҐ, МАН.
Коштом Івана Ковалюка.
1918

ЗМІСТ.

ДР. ІВАН ФРАНКО.

Після малюнку Ів. Труша
1913 р.

Ів. Ковалюк і Ол. Сушко
видавці сеї книжки.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

„Тепер я можу приступити до самої річи, то значить, до роздивлення біблійного оповідання про сотворенне сьвіта. Та поперед ще одно застереженне і одна просьба до тих, що хочуть уважно і з користю прочитати отсю розвідку.

„Застереженне таке, що всї ті уваги, які я тут подав, зовсїм не мої власні. **Я не виссав собі тут нічогісінько з пальця** і не жадаю ні від кого, щоб вірив менї на слово. Я подаю здобутки новітної науки, а властиво лише маленький вибір із богатого скарбу тих здобутків. А ся новійша наука визначаєть ся власне тим, що нї від кого не жадає і нї в кого не терпить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочи фактів, досьвідів, контролї; вона подає лише такі річи, що к ждий відповідно приготований чоловік може й сам дійти до них і

переконати ся, чи доходжено до них вірно. Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її „сьвятая сьвятих", а инші не мають; до найглибших тайників науки має вільний доступ кождий чоловік, у кого в серці горить чисте і сьвяте бажаннє — **пізнати правду,** і в кого розум на стілько вироблений, щоб зрозуміти й оцінити її."

Ось такими словами відзиваєть ся покійний Іван Франко на початку III.-го розділу отсеї книжки до своїх читачів... Що за болючий, глубоко діймаючий й упокорюючий траґізм бренить в тих золотих словах великого мислителя і мистця рідного слова...

„Я не виссав собі тут нічоґісінько з пальця", сповідаєть ся він перед рідним народом, — він, що був не лише одним із найбільших письменників усеї соборної України, але й одним із найбільших умів усего культурного сьвіта послїдної доби... Давав у своїй знаменитій розвідці вісти про найсьвітлїйші результати одної із найбільш інтересних галузий людського знання, — інформував нас про вислїди найцїкавійших дослїдів учених цїлого сьвіта над відгаданнєм найбільшої тайни людського роду — сотворення сьвіта, — давав нам дорогоцїнні перли своїх думок і мрій, пересипаних на папір умученою від гіркої праці рукою в часї невиспаних ночий, — давав нам усе те... та при тім ще й просив нас покірно, аби ми, прочитавши отсю розвідку, не подумали собі, що він „виссав усе те собі з пальця"...

Він, Доктор Іван Франко, великий мислитель, поет, учений, письменник й член многих рідних і заграничних наукових інституций...

Просто фізичну біль відчуваю при читанню отсих безмежно траґічних слів великого мужа, й

паленію румянцем сорому... за мій рідний нарід, до якого в **такий** спосіб мусять промовляти його найкрасші сини.

* * *

Понисшу студію написав був пок. Іван Франко при кінци 1904 р., й напечатав її в „Новім Громадськім Голосі" в першій половині 1905 р. Накладом „Н. Г. Г." вона й вийшла окремою відбиткою в дуже обмеженім числї примірників (усего 200 чи 500 примірників).

Ще лїтом 1904 р. покійний великий муж анї думав про її написаннє. В тім часї я мешкав в Його домі й працював разом з Ним в однїй і тїй самій кімнатї (почавши від 1902 р.). Пізною осінию я докторизував ся й виїхав на дальші студиї до Риму, а серед того й попали ся в руки покійного Івана Франка найсьвіжійші працї нїмецьких учених про великі відкритя в Вавилонї, Сирії, Палєстинї й Єгиптї. Працї сї зробили на Нього глубоке вражіннє: се ж бо і були книги, яких Він так дуже потребував у своїх довголїтних біблїйних студіях, й які давали остаточну відповідь на усі ті пекучі питання біблїйної критики, що здавались досї неможливими до розвязання.

І в голові великого мислителя зродив ся відразу сьміливий плян: написати популярну студію про початки і жерела біблїйного оповідання про сотвореннє сьвіта, напечатати її в тисячах примірників й розкинути між народ, аби велику Правду про найбільшу містерію сьвіта пізнали мілїони нашого замученого простолюдя, а пізнавши її, щоб визволились з важного ярма вікових пересудів, темноти і визиску. Строго наукової студії про се питаннє Він не думав писати. Яка ж бо користь була б з такої студії для широких мас

рідного народа, що для його добра і кращої будучности іменно посьвятив був пок. Іван Франко усе своє житє?... Така строго наукова студія була б неприступна для мілїонів нашого народа й вона пропала би на довгі часи в неприступних широкому загалови Записках Наукового Товариства ім. Шевченка.

На жаль — мрії великого ученого не сповнили ся так, як Він собі бажав. Написана ним студія видала ся нашим на скрізь склерикалїзованим народним провідником так радикальною, що напечатати її відважив ся лише згаданий нами „Н. Г. Г.", та і він, боячись переслїдувань можних міра сего, надрукував її окремою книжкою усього леви в кількох сотнях примірників.

Поява книжочки викликала серед нашого відсталого суспільства велике порушенне. Серед попів закипіло як в гнїздї шершенів, а старші наші „інтелїґенти" вважали за відповідне заховати про „страшну" книжочку гробову мовчанку — й за всяку цїну не пустити її в руки ґімназіяльної молодїжи. Вкінци ж — попи упали на „спасенну" гадку збути ся „ворога" за одним махом: — „тихесенько, без гомону" вони викупили усе невеличке число надрукованих примірників — й спалили їх...

В обороні болючо покривдженого письменника не відважив ся ніхто підняти голосу... І се Він відчув незвичайно діймаючо... Зараз після того й попав Він в глубоку мелянхолїю, яка згодом і розвинулась в страшну і невилїчену недугу. Темна ніч сповила ґеніяльний ум одного з найбільших мислителів останньої доби, й з неї Він не пробудив ся вже аж до останка свойого многострадального житя.

В половині 1905 р. я з моєю дружиною вернули з нашої наукової подорожі по сьвіті й зараз таки стріну..и ся у Львові з нашим дорогим Другом і Учителем.

Яка ж се болюча була стріча... Кремезна ще ось недавно стать Франка подала ся, й Він нарікав гірко на деяких наших передових мужів... Не місце і пора про усе те тут докладно згадувати, скажу лише, що у сю ніколи не забутню нами хвилю. розповів Він нам і про свою гірку пригоду з понисшою студією, й при нагоді добув з кишені кілька „авторських" примірників надрукованої вже книжочки й подарував один з них моїй дружині, поклавши на нїм власною рукою принагідну, нам же безмежно дорогоцінну посьвяту:

ВПов. Пані
Сушковій
від автора

При кінци 1907 р. замешкали ми постійно у Львові. Франкова недуга розвивала ся безпощадно і невмолимо чим раз більше і більше... Я і моя родина відвідували часто нещасного велетня в Його домі а Він став згодом щоденним майже нашим гостем. З заковязлими на віки руками пересиджував Він у нас довгі години, позволяючи моїй дружині годувати себе серед розмови немов нелїтну дитину... Ми згадували давні часи, обговорювали ріжні наукові питання (дивним дивом Покійний заховав був в тім напрямі чудову память), й плянували чудні пляни на будучність...

Ми мали перенести ся на постійне мешканнє до Його дому, й моя дружина мала зайняти ся піклованнєм нашого великого Друга й зарядом усього дому...

Хто зможе описати сум Покійного, коли Він довідав ся, що ми рішили ся виїхати до Канади... Та Він нас не відраджував, анї не стримував.

„Га — така наша доля, — говорив Він, прощаючись з нами перед відїздом. — „Розсипаємо ся, як кленове листє... Та чи побачимо ся ми ще коли в житю?..."

Так вже і не судилось нам більше бачитись... Та нї ми тут не зазнали гаразду на далекій чужинї, нї Він там у рідній — не своїй землици не глянув живими очима на кращі днї в житю рідного народа...

Та коли не ми, так може наші діти...

Може...

Та вже ж останнїх слів великого Учителя і Друга, які Він давав нам на передодню нашої дороги у далеку чужину, ми не забудемо нїколи:

„Памятайте, мої други, — говорив Він, — ширіть скрізь і все Правду і нїщо більше як Правду. Бо хоча Правда зразу усім гірка, так все таки згодом вона скрізь бере верх й стає солодкою спасителькою людства."

І сих слів ми не забудемо до смерти. А понисша знаменита книжечка великого мислителя, яку ми саме тепер видаємо в поправнім виданню на основі останнїх творів найславнїйших учених сьвіта, хай буде не лише висловом найглубшої щирости моїх слів, але й бодай частинною експіяцією за всі мої вольні і невольні гріхи юнїх днів,

днїв весни в характері „ученого" австрійського типу.

А факт, що отся книжка виходить коштом простого українського робітника в Канадї, тов. Івана Ковалюка, хай буде пречистим доказом сьвітлої побіди Франкових ідеалів.

Показуєть ся, що скоро вже перестанемо ми сьпівати:

„Нема в сьвітї правди, правди не зискати,
Бо тепер неправда стала панувати,"

перестанемо, коли звичайний український робітник-чорнороб жертвує на виданнє наукової книжки увесь свій злиденний заробіток, величезну для нього суму $1,600.00.

Писано в Віннїпеґу, Ман., в третім роцї пislї смерти Ів. Франка.

Ол. Сушко.

Мапа Старинного Сходу в семім столітю до Христового Різдва.

I.

БОРОТЬБА ВІРИ З НАУКОЮ.

Наші поборники правовірности, а властиво темноти та безмисности серед народа, дуже сердять ся на нас, що ми силкуємо ся не лише осьвіченим верствам, але й простому народови подавати здобутки новочасної науки. Особливо не люблять ті праведники, коли згадати за Дарвіна, хоча жаден з них певно не пробував читати Дарвінових писань.

Сердить їх у Дарвіна — і се справді сьмішна й сумна річ — не те, що є в його писаннях, а більше те, чого в них нема, але що инші виводили з них. Коли який панотчик із тих нових та ярих,

що нюхали так званої римської науки (наукою можна назвати її з таким самим правом, як чемерицю пашею), згадає про Дарвіна 1), то зараз певно почуєте від нього слова:

„Дарвін! Ага, то той безбожник, що поважив ся доказувати, буцїм то чоловік походить від малпи!"

Тимчасом хто читав пильно Дарві .ові писання, той знає, що Дарвін зовсїм не був безбожником, а тільки так званим аґностиком 2), що по свойому був чоловік глубоко релїґійний і зовсїм не говорив анї не навчав, що чоловік походить від малпи, а тільки доказував, що теперішні люди походять від якихось предків, що в будові свойого тїла мали богато спільного з теперішніми малпами, або ин-

---

1.) **Charles Robert Darwin** родив ся 1809 р., умер 1882 р. Один з найбільших учених сьвіта. Знаменитий дослїдник природи й автор многих наукових творів, з яких слїдуючі два творять радикальний зворот в дотеперішних дослїдах природи:

1.—**On the origin of species by means of special selection, 1859.**

Сю книжку переведи німецькі учені на свою мову **три рази:** 1863, 1883 і 1902 р. Окрім того переведено сю многоважну книгу на усї культурні мови цїлого сьвіта — крім української.

2.—**The descent of man and on selection in relation to sex, 1871.**

Вплив Дарвіна на дальші дослїди природи був так великий, що його названо Коперніком або Нютоном "орґанічного сьвіта". Зразу оборонції старовини накинули ся на знаменитого ученого безпримірними лайками, але згодом мусїли замовкнути перед непоборними його доказами. **Правда побідила!**

2) **Агностицизм** — слово грецьке й означує в новітній англійській фільософії напрямок споріднений з так званим трансцендентальним ідеалізмом (Новокантіянізм), що займаєть ся лише тим, що можна нашим розумом певно поняти, а навпаки виключає з обсягу фільософії усе теє що є непонятне (на примір: остання причина річий, буте і суть Бога і т. п.) Так отже Аґностицизм ріжнить ся від Атеізму (безбожність) тим, що не заперечує божества, але заявляє, що не може про се нічого знати. Творцями Аґностицизму були славні англійські учені Гоксли (**Huxley**) і Г. Спенсер (**Spencer.**)

Руїни Вавилону.

Відкопані німецькими археольоґами протягом дванайцятьох літ важкої праці. — (Почато працю 1900 р.)

шими словами, що теперішні люди і теперішні малпи мали колись перед міліонами літ спільних предків 3).

Перед міліонами літ! — скаже дехто з тих, що читали або в школї вчили ся біблїйну історію. — Хибаж перед міліонами літ була яка земля, було сонце, було небо? Адже в письмі сьвятім говорить ся, що небо й землю сотворив Бог не швидше, як чотири тисячі літ перед Христовим різдвом і що, значить, від сотворення сьвіта до тепер минуло не більше як 6000 літ.

Ну, в письмі сьвятім — скажемо ми на се, — так докладно той рахунок не вичислений, хоч певна річ, що числячи на підставі названих там „родів." одержимо суму мало що більшу. Але сьогоднї вже кождому ясно, що ті біблїйні обрахунки не мають ніякої вартости і були зроблені в дуже пізних часах жидівськими рабінами. В Єгипті та Вавилонї за останнїх сто літ повикопувано та повідчитувано богато записок, будівель і взагалї слідів людського житя, навіть літописів старих царів, із яких вичислено, що на 4.000 літ перед Христом у тих краях не тілько жили вже люди, але стояли укріплені міста, були держави, було вже відоме письмо, значить, ті люди мусїли вже прожити там богато сот або й тисяч літ розвою. Отже тут не треба було Дарвіна, щоб доказати, що біблїйні

3) Останні наукові досліди ствердили й поглубили Дарвінові думки. Хто читає по англійськи, може довідати ся про тоє докладнійше з слідуючих знаменитих книг, що вийшли недавно:

1.—Prof. G. F. Scott Elliot: Prehistoric Man and his story. With 64 illustrations & diagrams. — London, 1915. — Сторін 1 —400.

2.—Henry F. Osborn: Man of the Old Stone Age. Their environment, Life and Art. New York, 1916. — Сторін 1—26 і 1—545. — З многими образками. — Опис тої книги найдете в другій і третій книжці "України."

Пропамятна таблиця царя Ур-ніна.

Яких 3.000 літ перед Христовим різдвом панував в Вавилон. царь Ур-ніна. Його столицею було місто Лаґаш. Був се ревний слуга богів. Їм присьвятив він чимало дорогоцінних начинь, статуй, таблиць і т. п., складаючи усї ті дари в ріжних краєвих сьвятинях. Рівночасно славив ся він тим, що ради більшої плодовитости краю копав канали, а при тім будував шпихлїрі та маґазини для переховния складаних собі і богам дарів, — а там і самі сьвятинї. З прадавнїх часів панования того короля заховалось по нинїшний день кілька преінтересних памяток, з яких одну подаємо нашим читачам повисше.

Є се пропамятна таблиця, на якій король представлений в доволї примітивній (простій) одежі з кошем на голові, яким він помагав робітникам носити землю при будові сьвятинї. Наоколо стоїть царська рідня. Нижше царь сидить на тронї, тримаючи в руці жертвенну чашу. Уся таблиця покрита відповідними надписами.

Вже перший погляд на повисшу пропамятну таблицю каже нам бачити в ній прецінну памятку прадавнїх часів. І хоча кождий мусить признати, що 5.000 літ перед нами різьбярська штука в Вавилонії не стояла ще дуже високо, всеж таки судячи загально тодїшну цивілїзацію мусимо чудуватись її значному розвиткови... А кілько тисячліть людської працї попередило тую цівілїзацію доби царя Ур-ніни, — хто може збагнути?

Пор. De Sarzec et Heuzey, Decouvertes en Chaldee, Ernest Leroux, Paris, 1884 — 1912, Pl. 2.; **Jastrow**, Civilization, p. 42, 43, 385, 386, — **Hall**, op. cit. p. 179, 180.

оповідання про початок сьвіта бодай що до означення часу на 4 - 5 тисяч літ перед Христом не мають ніякої підстави.

Але означеннє часу, се ще не велика річ. Могли собі пізнійше рабіни повставляти в старі книги нісенітниці, що Адам жив 930 а Матусаїл 980 літ, що від сотворення сьвіта до потопи було 2.500, а від потопи до народження Христа друге стілько літ. Сї цифри певно так собі, жидівська забавка, бо Жиди здавна любили бавити ся рахунками. Але саме оповіданнє про сотвореннє сьвіта! Адже воно виразне й ясне! І не досить того, що виразне й ясне; воно написане великим жидівським законодавцем і пророком Мойсеєм, який чув його з уст самого Пана Бога або взагалї мав від нього обявлену правду. Значить, се оповіданнє, се слова самого Бога (бож ніхто инший не був при тім і не міг того знати), і вірити йому значить не вірити самому Богу.

Так говорять поборники правовірности і задля того вони так сердять ся на Дарвіна і на инших новочасних учених, бо ті відважили ся **не вірити** сьому оповіданню, якому вірено більше як дві тисячі літ, і почали людськими способами, дослїдом, огляданнєм природи та порівнаннєм ріжних явищ доходити до того, чи не дасть ся сей великий і таємний факт — сотвореннє сьвіта й чоловіка — пояснити иншим, натуральним і науковим, а не чудесним способім. Бож сотворенне сьвіта з нічого, виліпленнє чоловіка з глини і оживленнє його одним хухом у ніздрі, сотворенне жінки з чоловічого ребра, все се чуда, які по біблїйному оповіданню діяли ся лиш раз і перечать усім законам природного житя, які ми знаємо і які визначають

Сидяча статуя царя Ґудея.

Одним з наслідників царя Ур-ніна був царь або "патесі" Ґудеа. Він царював яких 2450 літ перед Христовим різдвом, й камяні статуї його королівської величности заховались по нинішний день. Сьвідчать вони про значний поступ, який ріабярська штука вчинила від часів царя Ур-ніна.

(Пор. Jastrow, Civilization, p. 42, 187, 188).

ся власне тим, що дійствують постійно, все і всюди однаково.

Коли одна громада вчених — а до тих власне належав Дарвін — шукали тих натуральних пояснень повстання всього сьвіта, землї й людий, — то инша громада звернула увагу на самі біблїйні оповідання. 4) Коли се слово **боже** сказане людям устами Мойсея чи инших пророків, то мусить у тім „божім" слові бути найвисша правда і тілько правда, мусить бути найглубша мудрість, справедливість і красота. І справдї цїлі тисячолїтя люди вірили, що так воно й є, що сьвяте письмо стоїть недосяжно висше понад усї людські писання.

---

4) **Порівнай:**

Skinner: Commentary on Genesis.

S. R .Driver: The Book of Genesis, 1904.

Gunkel: Die Sagen der Genesis, 101, — а передовсїм: Schoepfung und Chaos in Urzeit und Endzeit, Goetingen, 1895.

Jeremias: Das alte Testament im Lichte des alten Orients, 1904.

Schrader: Keilinschriften und das alte Testament, 1883.

Loisy: Les mythes babyloniens et les premiers chapitres de la Genese,1901.

Zimmern: Biblische und babylonische Urgeschichte (Der alte Orient, 1901).

Budde K.: Die biblische Urgeschichte.

Pinches: The old Testament in the Light of the Historical Records and Legends of Assyria and Babylonia, 1902.

Вкінци ж найновійші праці Ястрова, Кінґа, Локенбіла, Бартона і пр.

Дуже поучаючою і пожиточною вважаю статю професора M. P[illegible]'s Smith-а під заголовком:

Some Problems in the early History of Hebrew Religion. (A. J. S. L., 1916.)

Про спір викликаний славною книжкою проф. Делїцша п. з. Bibel u. Babel, читай:

Oettli S.: Der Kampf um Bibel und Babel, 1903. З того часу виросла на повисшу тему великанська лїтература на всїх мовах усього культурного сьвіта.

Царь Нарамсін.

Вавилонські історики записали, що Нарамсін був сином і наступником царя Сарґона, та панував в глубокій старині 3750 літ перед Христовим рідзвом. Останніж дослідники старовавилонської бувальщини кладуть панованне царя Нарамсіна на часи 2700 літ до Христа. В кождім разї повисша горорізьба царського портрета сьвідчить вимовне про високий розвій вавилонської різбярської штуки в тих прадавніх часах, навіть хоча би лише 5600 літ перед нами. (Пор. Гол, op. cit., p. 28 і 186).

Але коли зачали близше придивляти ся до тих книг, повіднаходили в них богато таких річий, що прийшло ся хитати головами.

Вже те одно, що в тих книгах було богато неясного і незрозумілого, мусїло зацукати не одного. Як же се? Коли Бог у тих книгах хотїв обявити людям свою волю і свою правду, то чому не зробив сього так ясно, щоби усї люди могли зрозуміти його слова? Переважна часть тих книг була писана по гебрейськи, мовою малесенького народа, що в найкращу добу свого полїтичного житя заселював країну мало чим більшу від Галичини. Що більше, сам той народ уже на пару сот лїт перед Христом забув свою мову і вона зробила ся у нього чисто церковною мовою, мало зрозумілою для народної маси, так як у нас церковна славянщина, а для Італїянцїв латина. І ще одно: в тих гебрейських книгах, бодай у значній їх части, Бог виступає як Бог самих тільки Жидів; він велить їм без пощади вбивати людий иншої національности і дуже остро остерігає їх, щоб не піддавали ся богам тих инших народів. Виходить так, що той жидівський Бог, хоч раз у раз говорить про себе, що він сотворив небо і землю, все таки бачить обік себе якихось инших богів і дуже не любить, аби хто з того вибраного народа кланяв ся їм. Усе те були речи, які собі хочете, але певно не вияви найвисшої мудрости і найвисшої правди.

Вчитуючи ся пильно в ті „сьвяті" жидівські книги, люди побачили далї між ними численні суперечности. В однїй книзї про якусь річ говорить ся так, а в другій про ту саму річ інакше. Деж властиво та Богом обявлена правда? Що більше, показало ся, що дуже часто в однїй і тій самій книзї про одну й ту саму річ на однїй сторонї

Пропамятна таблиця царя Нарамсіна.

Архитвір старовавилонськоі штуки, про який проф. H. R. Hall каже, що "this is one of the triumhs of ancient art: in it ancient Babylonian art reached its apogee" (стр. 188). — Різьба представляє побідний похід царя Нарамсіна проти гірського володаря "Сатуні, короля Люлюбу". Гірська околиця, сонце і звізди над гірськими верхами, король Нарамсін зі своїм військом й поконаний король Сатуні, що у стіп побідника стараєть ся добути з своєї шиї смертоносну стрілу, — усе те представлене старинним артистом незвичайно талановито.

Нахідку сеї цінної памятки завдячуємо також згаданому вже нами французькому ученому М. де Морґанови. Нині находить ся вона в париському музею Лювр.

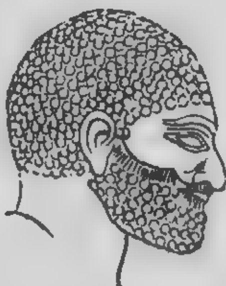
говорить ся так, а на другій інакше. Побільшували лихо ще жидівські і християнські богослови, які вже з давен-давна бачили ті суперечности і силкували ся позамазувати та повирівнювати їх. Але що кождий чинив се своїм способом, кождий інакше і кождий жадав для себе віри, то й вийшло замість загальної згоди правдиве замішаннє і суперечки без кінця, а ясности та єдности не було.

Ба, чим далї, тим більші трудности насували ся. Коли почали відкопувати та відчитувати старі державні та релїгійні написи, книги та записки Єгипта, Вавилона, Асирії та инших країв, із якими старі Жиди мали зносини, показало ся, що в жидівських оповіданнях записаних у письмі сьвятому міститься ся богато невірного, хибного та зовсїм видуманого; що про найважнїйші події жидівського житя, які буцїм то мало до гори дном не перевертали сусїдних держав, ті держави не лишили ніякої памяти: адже й доси вчені даремно силкують ся у незлїчених єгипетських записках та написах віднайти бодай слїд побуту Жидів у єгипетській неволї та виходу з неї, супроводженого такою масою чудес, ґубернаторства Йосифового, затоплення Фараона і т. п. І тут мусїло насунути ся питаннє: коли в жидівськім сьвятім письмі обявлена Богом правда, то як міг Бог робити такі помилки?

Дехто говорив, що правда, висока і безоглядна, міститься ся не в тих нїби історичних оповіданнях про Жидів, їх королїв, війни і т. п. Се дїла людські, їх писали люди і могли помиляти ся. Висока божеська правда лежить лише в тих наказах, у тих моральних приписах, які дає Бог через уста Мойсея і пророків.

Алеж бо й з тими приписами не ліпше. Найбільша часть тих приписів, поміщених у т. зв. Мойсеєвих книгах, відносить ся до обрядів, празників, одежі, постів і инших таких річий; де-що з них заховують і доси Жиди, але великої части або не заховували ніколи, або давно вже перестали заховувати. Далї велика часть тих нїби божих слів, переданих нам у книгах Мойсея і пророків, містить погані проклятя на ріжні народи, погрози та лайки, по нашому розумінню, зовсїм негідні божого імени.

А в кінцї малесенька часть чисто моральних приписів, як ось прим. відомі десять заповідий божих, містять у собі вимоги зовсїм не такої високої моралї, щоб можна вважати їх виплнвом божої премудрости. Таким чином ми дійшли до того, що так звані Мойсеєві і инші гебрейські книги, хоч являють ся нам духовими памятками шановної старовини і дуже цікавого народа, який много сот лїт перед Христовим різдвом дійшов до понятя одного Бога і за віру в нього зумів твердо постояти, все таки не можуть уважати ся символом божої премудрости, непомильним та обовязковим для всїх людий і всїх часів, але були творами людий, та тому і виявляють людські хиби й помилки.

Гебрейський тип до-христової доби.

Відтиск печатки царя Сарґона.

Після вавилонських записок царь Сарґон (Шарґанні-шаррі) мав панувати в Аґад 3.750 літ перед Христовим різдвом. На основі новійщих дослідів панованнє того царя кладуть на часи 2.500 літ до Христового різдва (Кінг).

II.

МОЙСЕЙ І ТАК ЗВАНІ МОЙСЕЄВІ КНИГИ.

Про сотвореннє сьвіта і початки людського роду оповідає перша книга Мойсея, і для того поки говорити про саме те оповіданнє, треба нам хоч коротко сказати про Мойсея та його писання.

Наша церков учить, що Мойсей був великий пророк і чудотворець жидівський, що він з наказу божого вивів Жидів із египетської неволї, що в Синайській пустинї Бог покликав його на гору і там дав йому закон для Жидів, що Мойсей потім сорок літ водив Жидів по пустинї, простуючи до обіцяної землї Палестини, але сам умер не дійшовши до неї. Все се вчить наша церков на підставі жидівських книг, званих Мойсеєвими, в яких оповідаеть ся про дїла і промови Мойсея і подаеть ся закони, дані ним із божого наказу жидівському народови. Та не досить того: наша церков, ідучи за оповіданнями жидівських рабінів,

стоїть на тім, що ті книги написав сам Мойсей, значить, найперший і наочний сьвідок усього того, що робило ся; те, чого він не бачив (отже про сотвореннє та потопу сьвіта, про патріярхів і т. и.), він написав із оповідання самого Бога, що являв ся йому лицем до лиця.

Тих Мойсеєвих книг маємо пять; по церковному вони називають ся: Книга Битія, Книга Виходу, Книга Чисел, Книга Левітів і Книга Другого Закона. Сї книги були написані гебрейською мовою, але ті титули не стоять у гебрейськім письмі; там ті Мойсеєві книги не мають ніяких титулів, а рабіни поназивали їх лише від першого слова, яким зачинаєть ся кожда книга. Отже першу книгу називають Берешіт, бо тим словом вона зачинаєть ся (воно значить „на початку”), другу Еллє шемот (отсе імена), третю Ваїкра (він назвав), четверту Ҍамідбар (у пустинї), а пяту Еллє гаддебарім (отсе промови). Усїх пять книг разом Жиди називають Тора (по виговору наших Жидів Тойра), себ то закон. Перекладаючи жидівські книги на грецьку мову їм подавано титули хоч троха (певно, що не зовсїм) відповідні до змісту. Отже першу книгу Греки назвали Ґенезеон, себ то книга родів, хоча відповіднїйше було-б назвати її книгою початків; пяту книгу названо Другим законом зовсїм невідповідно, бо той, хто писав сю книгу, писав зовсїм так, як коли-б ніякого иншого закона у Жидів не було і його книга являєть ся власне першим законом.

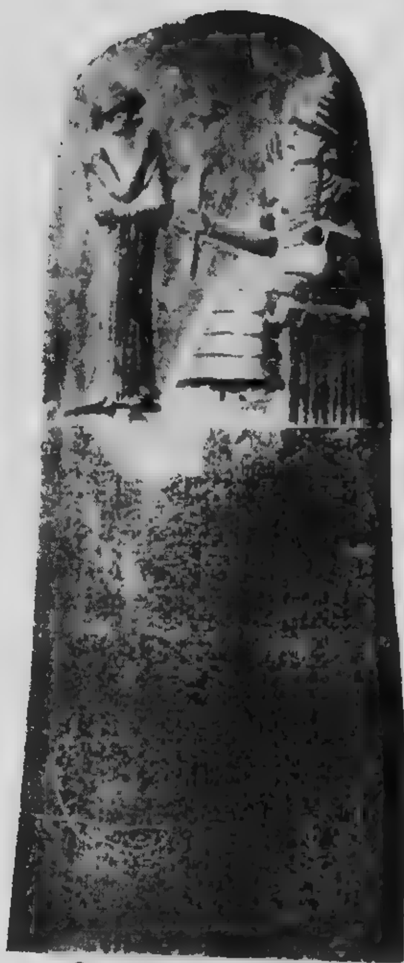
Перечитуючи пильно ті Мойсеєві книги вчені люди швидко переконали ся, що признавати їх написаннє Мойсеєви нема ніякої підстави. Раз те, що в самих книгах ніде не кажеть ся, буцїм то їх написав Мойсей; навпаки скрізь у них го-

ворить ся про Мойсея в третій особі, як про чоловіка постороннього, а в останій книзї оповідаєть ся навіть про смерть і похорон Мойсея; значить, сього вже певно не міг написати сам Мойсей. Правда, ся обставина, що в книгах про Мойсея говорить ся в третій особі, ще сама не значила би нїчого, бо і в инших письменствах знаходимо книги, де люди пишуть про себе самих у третій особі, приміром грецька книжка славного Атенця Ксенофонта про похід Греків до Персії, або латинські спомини великого римського полководця Юлія Цезаря. Але єсть у Мойсеєвих книгах инші докази на те, що їх не писав Мойсей. 5)

Поперед усього законодавство. В книгах говорить ся, що Бог через Мойсея дав Жидам закон у пустинї; в тих частях книг, де оповідаєть ся про ріжні пригоди, все видно так, що Жиди жиють у пустинї як народ кочовий, який мандрує з місця на місце. Тимчасом законодавство відносить ся зовсїм не до кочового, а до осїлого народа, такого, що жиє по селах і містах, займаєть ся рільництвом, садівництвом та плеканнєм худоби; що більше, майже скрізь у тих законах проводить ся думка, що всї Жиди повинні сповняти свої релїґійні потреби в однім місцї, давати данини одному храмови, яким був єрусалимський храм не в початках державного житя Жидів, але аж по їх повороті з вавилонської неволї! Виходить так, що Мойсей, пробуваючи в пустинї, давав Жидам закони не такі, які були відповідні для їх тодїшного житя, але такі, що мали війти в

---

5) Учені написали про Мойсея та про буцїм то ним зложені сьвяті книги жидівського народа чимало книг. Хто читає по німецьки довідаєть ся про усе те дуже докладно з знаменитої книги німецького ученого Г. Ґрессмана п. з.: Mose und seine Zeit, Goettingen, 1913.

Закони царя Кгаммурабі.

Камяна (базальтна) таблиця, на якій списані закони одного з найславніїйших володарів сьвіта, вавилонського царя Кгаммурабі, що панував яких 2.000 літ перед різдвом Христа, після одних учених — коло `338 р., а опісля инших (Кінґ, Гол і пр.) від 1944—1901 року пере Христовим різдвом. Віднайшов її 1902 р. французський учений Й. де Морґан в Сузї (Персія), а нині переховуєть ся вона в славнім париськім музею "Лювр".

В горішній части таблиці бачимо самого царя, як він відбирає звід законів з рук бога сонця Шамаша. Отсї закони перейняли опісля від Вавилонян Гебреї (Жиди), й наслідуючи в усім Вавилонян придумали й собі казку, що буцім то їхнї закони дав їм також їхній бог — Єгова через свойого слугу Мойсея.

житє за 100 чи навіть 500 літ, і Жиди буцїм то тутже заприсягли сьвято виконувати те, чого в їх положенню не то не могли виконувати, але навіть не могли гаразд розуміти!

Ось чому вчені люди догадували ся, що ті закони не могли бути писані в пустині для кочовників, а мусїли бути зложені тодї, коли Жиди вже осїли ся в Палестинї, і що невідомі нам законодавцї тілько підсунули їх під імя Мойсея, щоб надати їм більше поваги. Та нинї наука ствердила вже зівсїм певно, що законодавство жидівського народа розвинуло ся під впливом законодавства вавилонського. Ба що більше: недавно віднайдений (1902 р.) звід законів вавилонського царя Кгаммурабі, що панував 2000 літ до Христового різдва, сьвідчить пророчисто, що так звані Мойсеєві закони взяті нераз живцем з тогож вавилонського зводу! І якжеж супроти сього вірити в жидівські казки про боже обявленнє їхньому „пророкови" Мойсеєви... 6)

Але се ще не все. Жидівський народ має ще инші книги, що також належать до сьвятого письма, книги історичні та пророцькі з часів, коли

---

6) Про усе те учені ріжних народів написали чимало книг. Найважнійші з них є слїдуючі:

По французьки:

Delegation en Perse. Memoires publics sous la direction de M. J. de Morgan, delegue general. Tome IV. Textes Elamites - Semitiques, deuxieme serie, par V. Scheil, Profeseur a l' Ecole pratique des Hautes Etudes. Paris, Ernest Leroux, 1902.

По німецьки:

Prof. Dr. D. H. Mueller: Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhaeltnis zur mosaishen Gesetzgebung sowie zu den Tafeln. — Text im Umschrift, deutsche und hebraeische Uebersetzung, Erlaeuterung und vergleichende Analyse — Wien, 1903 (Alfred Hoelder).

По польськи вийшов той самий твір віденського ученого під заголовком: Dr. D. H. Mueller: Ustawy Hammurabiego i ich

Гебрейські раби в ассирійській неволі
(Коло 700 року перед Христовим різдвом.)

Різьба з царської палати в Куюнджік.

Жиди жили в Палестині і мали своїх царів і свою державу. Отже то цікава річ, що жадна з тих книг нічогісінько не згадує про ті ніби то найстарші Мойсеєві книги, які повинні-б бути основою всього релігійного та громадського житя: ані жидівські царі Давид, Соломон та їх наступники аж до вавилонської неволї, анї жидівські пророки такі як Амос, Єремія, Ісаія, нічогісінько не знають про Мойсеєві книги і про Мойсеїв закон. Навпаки, пророки в своїх писаннях голосять віру та науку в значіній мірі противну від тої, яка голосить ся в Мойсеєвих книгах: бо коли Мойсеєві книги кладуть величезну вагу на жертви та приноси, то пророки раз у раз говорять, що Бог не хоче від людий жертв, бридить ся їх приносами, що дим і кров різаних та палених звірів зовсїм не приємні йому.

Аж пару сот лїт пізнїйше, коли жидівська держава пропала безповоротно, розбита Ассирійцями та Вавилонцями, і коли останки жидівського народа за дозволом Персів вернули з довголїтної (70 лїтної) вавилонської неволї назад до Палестини, аж у тих часах, на 500 чи 400 лїт перед Христовим різдвом, Жиди роблять ся чимось таким, що відповідає Мойсеєвим законам: се вже не народ, а церква; на чолї їх стоїть не король, а архіє-

stosunek do ustawodawstwa mojżeszowego jakoteż do dwunastu tablic." — Wydanie polskie. — Stryj, 1905.

Ungnad-Kohler: Hammurabis Gesetz, Leipzig, 1912.

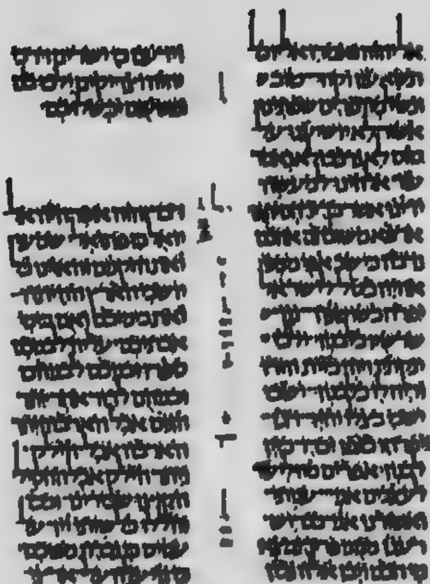
По англійськи:

The Code of Hammurabi, Harper's Edition, Chicago, 1903.

C. H. W. Johns: The Oldest Code of Laws in the World, Edinburgh, 1903.

Johns: Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters, New York, 1904.

Johns: The Relation between the Laws of Babylonia and the Laws of the Hebrew People.

Найстарша гебрейська рукопись в Европі.

Одна сторона (сильно поменшена,) т. зв. "Петербурського Кодексу", т. є. старо-гебрейської рукописної книги, що переховує ться в царській бібліотеці в Петрограді. Особливої уваги заслугує так звана "вавилонська пунктуація", яка улекшує читанне рукопису. В порівнанню з глиняними рукописами старинних Вавилонян отсей еврейський рукопис є молодий: він походить з 916 року після Христового рідва (йому минуло отже літ 1002). Вік многих старовавилонських глиняних рукописів, захованих по нинішний день, доходить глубокої старини 6.000 літ.

рей; обік нього стоять не пророки, а книжники (рабіни); увесь той люд має лиш один храм у Єрусалимі, а окрема верства людий, розсипаних по всім краю — Левітів — має привілей жити без праці, тілько з жертв і десятин, які вся решта людности мусить приносити для храма. Ті жертви означені та описані масою приписів, які були зовсім невідомі давнійше, за самостійного політичного житя Жидів, і очевидно не могли бути 700 літ швидше написані Мойсеєм, хоч тепер їх видавано під його іменем.

Маємо ще один дуже важний доказ на те, що так звані Мойсеєві книги в тій формі, як їх читаємо тепер, були списані не Мойсеєм на 1000 літ перед Христом, а жидівськими рабінами та архієреями по повороті Жидів із вавилонської неволї. Сей доказ, се мова тих книг.

Я вже згадував, що сьвяті книги Жидів, у тім числї й т.зв. Мойсеєві книги, написані гебрейською мовою, якою говорили Жиди тоді, коли мали свою державу, але яку потім вернувши з вавилонської неволї, звільна забували, замінюючи її так званою халдейською або арамейською. За часів, коли жив на сьвіті Ісус Христос, стара гебрейська мова була вже мертва; її розуміли, нею писали тілько книжники, рабіни, а простий народ говорив по арамейськи. Книжники не лише розуміли стару гебрейську мову, але пробували й писати нею, хоча, розумієть ся, не могли иноді встерегти ся того, щоб до старої мови не домішувати дещо троха й нової арамейщини. Отже придивляючи ся до тзв. Мойсеєвих книг учені язикознавці добачили, що й мова тих книг має декуди домішки такої арамейщини. Як би їх був писав Мойсей у Синайській пустині на 1000 літ перед Христом, то такі

домішки були би зовсім неможливі, бо тоді й самої арамейщини ще й на сьвіті не було, бо ся мова виробила ся аж пізнійше, під вавилонським панованнєм.

Але й се ще не все. Чим пильнійше вчені люди придивляли ся до тих ніби Мойсеєвих книг, тим більше цікавих та несподіваних прикмет находили в них. Ще в р. 1753 талановитий французький лїкар і професор Астрік 7) завважив, що в ріжних місцях Мойсеєвих книг для означення Бога вживаєть ся не однакове жидівське слово; а власне в одних оповіданнях Бог називаєть ся Ягвег, а в иньших для означення Бога вживаєть ся слово Ельогім, а се слово єсть число множне від назви Ель. Астрік доказував на тій підставі 8), що Мойсей пишучи свої книги не користував ся анї безпосереднїм божим вітхненнєм, анї устними оповіданнями народними, але мав під руками два писані твори, дві окремі повісти: в одній із них Бог називав ся іменем Ягвег, а в другій Ельогім. Мойсей зліпив із обох сих оповідань свою книгу тим способом, що все належне до одної події списував з обох оповідань до купи, не вважаючи на те, чи в тих оповіданнях були які суперечности, чи ні. Инші вчені почали відріжняти оповідання історичні від частин законодатних; з часом показало ся, що навіть розділивши оповідання з іменем Ягвег від тих, де Бога називають Ельогім, не усуваєть ся всіх трудностий.

Ті уступи, де Бог називаєсь Ягвег, зведено до

---

7) **Jean Astruc** (читай: Жеан Астрік), доктор і професор медицини в Парижу, родив ся 1684 р., а умер 1766.

8) В книзї під заголовком: Conjectures sur les memoires originaux dont il paroit que Moyse s'est servi pour composer le livre de la Geneze, Bruxelles, 1753.

Інтересне, що Др. Астрік затаїв зразу своє авторство. Мимо се одначе він не вхоронив ся перед пімстою попів.

Пор. Curtis, S. J., Bibliotheca Sacra, січень, 1884.

купи і так само ті, де Бог називаєть ся іменем Ельогім; показало ся, що одні й другі творять більше менше цілість, немов дві окремі книги, писані двома окремими авторами; першого названо Ягвістом, а другого Ельогістом. Але давня Астрікова думка, що се були дві окремі книги, з яких черпав той, хто укладав тзв. Мойсеєві книги, не справдила ся. Показало ся, що й Ягвіст і Ельогіст містять у собі дуже ріжнородний матеріял, що се не були дві ріжні книги, написані двома людьми, але радше дві збірки ріжнородного матеріялу, записуваного з устних оповідань ріжними людьми і пізнійше зведеного сяктак в одну цілість, при чім одно врізувано, инше дрібку штуковано, але загалом давні перекази заховано досить вірно. Але сї два жерела не вичерпували всеї маси того, що містить ся в тзв. Мойсеєвих книгах. Власне всї уступи законодатного змісту не підходять анї змістом, анї мовою анї до Ягвіста, анї до Ельогіста; за почином берлїнського вченого Вельгавзена (1878 р.) 9) їх виділено в окрему книгу, яку названо Книгою жерців; крім чисто законодатних місць до сеї книги прийшло ся причислити також деякі оповідання, приміром зараз покладене на початку першої книги оповіданнє про сотвореннє сьвіта.

Але й сї три писання не були одинокими складовими частями, з яких склиєно тзв. Мойсеєві книги; скрізь у їх текстї попадають ся ще якісь посторонні дописки, додатки, шматочки оповідань, які велять нам догадувати ся, що збірок в роді Ягвіста й Ельогіста було більше; се значить ріжні школи чи ріжні громади людий у ріжних часах записували з уст люду або й перероблювали по свойому на-

9) Славна книга Вельгавзена вийшла третим накладом під заголовком:
Wellhausen J.: Israelitische und juedische Geschichte, 1897

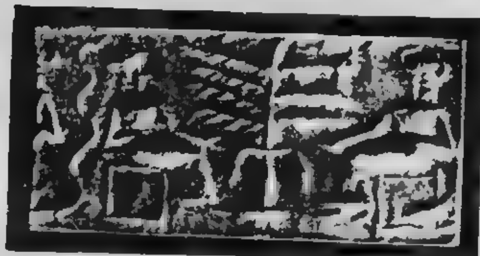
родні перекази та відомости; пізнійше книжники зібравши ті давні записки, брали з них те, що їм було до вподоби, додаючи скрізь, де їм се видавало ся можливим, уступи з книги жерців, і так повстали ті книги, прозвані Мойсеєвими. Значить, праця, яку по старим рабінським та християнським переказам мав написати один чоловік Мойсей на яких 1000 років перед Христом, по новійшим дослідам була зложена 400—500 літ пізнійше з богатьох ріжнородних частин, зложена для певної ціли:— утвердження верховенства єрусалимського храма і верховодства попівської верстви Левітів над жидівським народом і зложена не одним чоловіком, не від разу, а протягом кількох поколїнь.

Так виглядає в сьвітлї новочасної науки та книга, якій наші богослови хочуть признавати більшу правдивість, як працям цїлої великої громади вчених людий, дослїдників природи, що все житє посьвячують на вислїдженне правди, не дбаючи на власну користь, і працюють при помочи безмірно вдосконалених інструментів, роблять тисячні проби, коштовні подорожі, мають під руками величезні музеї і в книгах зібрані дослїди всїх людських поколїнь. Справдї читаючи всї ті громи і всї ті свари наших богословів на новочасну науку та її здобутки мимоволї згадуєш слова одного нїмецького поета, що ті люди хочуть своїми реверендами закрити сонце.

Тип грецького атлета.
(Старинний грецький бронзовий відлив.)

РАЙСЬКЕ ДЕРЕВО.

"Первородний гріх."

По обох сторонах "райського дерева" сидить мущина і жінка. Жінка протягнула руку по "заказаний" овоч, а за плечима жінки видний замітно вуж. Так і силоміць нагадують ся класичні слова прастарої жидівської казки:

"І насадив Бог сад у Едемі на востоці, тай осадив там чоловіка, що создав (сотворив). І зростив Господь Бог усяке дерево із землї, принадне на погляд і смашне плодом своїм, і дерево жизняне посеред саду, і дерево познавання добра й зла.

І заповідав Господь Бог чоловікови, глаголючи: З усякого древа в саду - раї можна тобі по вподобі їсти. З тогож дерева, що дає знатте доброго й лихого, з того не важити меш ся їсти, ато вмреш певно тогож дня, як скоштуєш із його.

Змій же був хитрійщий над усякого польового зьвіра, що Господь Бог создав. І каже він жінці: Чи справдї Бог сказав: не мусите їсти ні з якого райського дерева? І каже жінка змієви: З усякого дерева райського їсти мемо, а плодуж дерева, що серед раю, рече Бог, не їжте з його, анї доторкати метесь до нього, ато помрете.

І каже змій жінці: Нї бо, не помрете. А се Бог знає, що скоро попоїсте з нього відкриють ся вам очі, і будете як боги, знаючі добре і лукаве.

І вбачала жінка, що добре дерево на їду, і принадне очима дивитись і надило тим, щоб усе знати; і взяла плоду з його тай скоштувала, і дала чоловікови свойому з собою, і скоштували.

І відкрились їм обом очі, і схаменулись вони, що були нагі; і позшивали листя смоковне, тай поробили пояси.

(Перва книга Мойсея, 2, 8 — 9, 16 — 17 і 3, 1 — 7.)

Що за чудова казка!... Та що Жиди перейняли її від старинних Вавилонян, про се довідались ми щойно з старо - вавилонських ви-[redacted]

(Пор. M. Jastrow, Civilization, p. 425.)

Первородний гріх.
(Після малюнку великого артиста XVI. ст.)

Літ тому 400 один з найбільших малярів сьвіта, Мікель Анджельо Вуонарроті (родив ся 1475, умер 1564 р.), змалював був на стінах папської каплиці в Римі, званої Сикстинською, величаву поему про сотворенне, відкупленне і кінець сьвіта. Як Мікель Анджельо уявляв собі біблійний "первородний гріх", бачимо на повисшім образку. Порівнавши його з попереднім старо - вавилонським зображенном того самого мотиву, можемо легко запримітити усі подібности й ріжниці обох артистичних креаций віддїлених від себе кількома тисячами літ.

III.

ПЕРШЕ БІБЛІЙНЕ ОПОВІДАННЄ ПРО СОТВОРЕННЄ СЬВІТА.

Тепер я можу приступити до самої річи, то значить, до роздивлення біблійного оповідання про сотворенне сьвіта. Та попереду ще одно застереженне і одна просьба до тих, що схочуть уважно і з користю прочитати отсю розвідку.

Застереженнє таке, що всї ті уваги, які я тут подав і далї ще подам, зовсім не мої власні. Я не виссав собі тут нічогісінько з пальця і не жадаю нї від кого, щоб вірив менї на слово. Я подаю здобутки новійшої науки, а властиво лише маленький вибір із богатого скарбу тих здобутків. А ся новійша наука визначаєть ся тим, що нї від кого не жадає і нї в кого не терпить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочи фактів, досьвідів, контролї; вона подає лиш такі річи, що кождий відповідно приготований чоловік може й сам дійти до них і переконати ся, чи доходжено до них вірно. Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її „сьвятая сьвятих,“ а инші не мають; до найглубших тайників науки має вільний доступ кождий чоловік, у кого в серцї горить чисте і сьвяте бажаннє — пізнати **правду,** і в кого розум на стілько вироблений, щоб зрозуміти й оцїнити її.

А просьба моя до читача така. Менї доведеть ся тут говорити про початкові роздїли Біблїї, а спеціяльно книги Битія. Було-б дуже добре, як би кождий читач мав під рукою переклад тої книги. На жаль, у нас є доси лиш один повний переклад Біблїї на нашу народну мову, доконаний небіжчиком Кулїшем, а доповнений професором Пулюєм та Ів. Нечуєм-Левицьким і виданий торік анґлїйським біблїйним товариством. Отсю книгу (вона дуже дешева) повинна мати кожда читальня і кождий поодинокий чоловік, кого лише стане на се, і я просив би кождого, хто дочитає доси мої уваги, покласти сю книгу перед собою і від часу до часу заглядати до неї, де буде на се у мене вказівка.

Та мушу тут з жалем зазначити, що той Кулї-

шів переклад сьвятого письма зовсім не оправдує надій, які покладав на нього сам небіщик Куліш тай широкий загал Українців.

Переклад такої книги, як Біблія, повинен бути або популярний, то значить, бодай мовою своєю зрозумілий для широкої маси народа, або науковий, то значить такий, щоб докладно передавав зміст і значіннє речення первовзору. В однім і другім разї треба, аби перекладач сам добре розумів той первовзір, а потім старав ся передати його иншим так, щоби і вони зрозуміли його не инакше, як він. На жаль небіщик Куліш не лише що не знав зовсім гебрейської мови, якою писані сьвяті книги жидівські, — він не знав також порядно анї грецької, анї латинської мови, на яких єсть давні і важні переклади тих книг, та не знав порядно анї німецької, анї француської мови, на яких є нові наукові переклади і працї про сї книги. Тому то в многих місцях свойого перекладу він іде якось на помацки; так і видно, що чоловік сам не знає гаразд, що він пише. До того ще Куліш задумав зробити свій переклад взірцем української мови і замість говорити по просту та ясно, він пішов підпускати якусь церковщину та дяківщину, всякі „рече", „глаголе", „воїнство", „гласи", „печалї" і т. и., та зробив свій переклад ще менше відповідним для широкої народної маси. Оттим то не подивуйте, коли я далї, покликуючи ся на Кулїшів переклад, важнїйші місця буду подавати в своїм власнім перекладї.

Перша нїби Мойсеєва книга, прозвана в нашій церковній мові книгою Битія, у Греків книгою родів (Ґенезеон або коротко Ґенезіс), а у Жидів Берешіт або Сефер Берешіт (книга початку), починаеть ся ось якими оповіданнями:

Глава I. 1. На початку, коли Бог сотворив небо і землю,

2. а земля була невидима й невпорядкована і пітьма лежала на морі і дух божий сидів на водах,

3. тоді сказав Бог: „Нехай буде сьвітло!" І стало ся сьвітло.

4. І бачив Бог, що сьвітло було добре. Тоді Бог розлучив сьвітло від пітьми.

5. І Бог назвав сьвітло днем, а пітьму назвав нічю. І зробив ся вечір і ранок — перший день.

6. Бог мовив: „Нехай буде твердь між водами і нехай розлучить води одні від одних". І так стало ся.

7. Так зробив Бог твердь, і розлучив воду під твердю від води над твердю.

8. І Бог назвав твердь небом. Так зробив ся вечір і ранок— другий день.

9. Бог мовив: „Нехай збереть ся вода під небом на однім місцї, щоб було видно сушу." І так стало ся.

10. І Бог назвав сушу землею, а зборище води назвав морем. І бачив Бог, що се добре.

11. Бог мовив: „Нехай випустить земля зелень, зїлє, що родить насїннє, і овочеві дерева, що приносять плоди на землї в своїм родї, з якого є їх насїннє." І так стало ся.

12. Земля випустила зелень: зїлє, що родить насїнє в своїм родї, і дерева, що приносять овочі у своїм родї, в якім є їх насїннє. І бачив Бог, що се добре.

13. Так зробив ся вечір і ранок—третїй день.

14. Бог мовив: „Нехай будуть сьвітила на

тверди небесній, аби розлучали день і ніч; вони мають виявляти знаки і часи, дні й роки,

15. і мають бути сьвітилами на тверди небесній, щоб сьвітили на землю." І так стало ся.

16. Так зробив Бог оба великі сьвітила: більше сьвітило, щоб володіло над днем, і менше сьвітило, щоб володіло над нічю, і звізди.

17. І Бог поклав їх на тверди небесній, аби сьвітили на землю.

18. аби володіли над днем і нічю і аби розділяли сьвітло від пітьми. І бачив Бог, що се добре.

19. Так зробив ся вечір і ранок, четрвертий день

29. Бог мовив: „Нехай заграє вода юрбами живих істот і нехай полине птаство понад землею перед твердю небесною."

21. Так сотворив Бог великі морські дракони і всї живучі істоти, якими кипить вода, і всяку крилату птицю в своїм раді. І бачив Бог, що се добре.

22. Бог благословив їх і мовив: „Будьте плодючі і множіть ся і наповняйте воду в морі, а птаство нехай множить ся на землї."

23. Так зробив ся вечір і ранок, пятий день.

24. Бог мовив: „Нехай земля виведе живі істоти по їх роду: скотину, хробацтво і полеву дичину по їх роду." І так стало ся.

25. Бог зробив полеву дичину по її роду і скотину по її роду і всяке хробачє на землї по його роду. І бачив Бог, що се добре.

26. Бог мовив: „Зробімо людий на наш образ і подобу, нехай вони володіють над рибами морськими і над птахами небесними і над скотиною і,

Сотворение Адама і Еви.
(З Бабтістерії в Фльоренції, 1427—1447 р.)

Так представляли собі сотворение першої пари людий італіянські артисти літ тому 500.

над усею полевою дичиною і всім хробацтвом, що повзає по землї."

27. Так сотворив Бог чоловіка на свій образ; на образ божий сотворив його; як чоловіка й жінку сотворив їх.

28. І Бог благословив їх і мовив до них: „Будьте плодючі і множіть ся і наповняйте землю і робіть її підвладною собі, і пануйте над рибами морськими і над птахами небесними і над усяким звірем, що рухаєть ся по землї."

29. І Бог мовив: „Даю вам тепер усе зілє, що плодить сїмя на всїй землї, і всї дерева, що приносять овочі, в яких містить ся сїмя: се має бути ваша пожива.

30. „І всїй полевій дичинї і всьому небесному птаству і всьому, що повзає по землї і має в собі живий дух, даю зелень зілє на поживу." І так стало ся.

31. І Бог оглянув усе, що зробив, і ади все було дуже добре. Так зробив ся вечір і ранок - шестий день.

Глава II. 1. Так були довершені небо й земля з усім їх військом.

2. І Бог докінчив семого дня свою роботу, яку зробив; і спочив семого дня від усеї роботи, яку зробив.

3. Тодї благословив Бог семий день і осьвятив його, бо в ньому він спочив від усеї роботи, яку робив і довершив Бог.

4. Отсе родовід неба й землї, як вони були сотворені.

Заки перейдемо до розбору сього оповідання,

скажемо кілька слів про ті цифри, що стоять перед кождим реченнем і які звуть ся зачалами.

Поділ книг св. письма на глави і зачали не був зроблений первісними авторами сих книг. Се зроблено геть пізнійше, коли ті книги стали ся предметом науки по рабінських школах. Зроблено сей поділ не зовсім відповідно до змісту, а так тілько, аби допомогти памяти при вичучуванню і аби лекше було знайти якесь місце при суперечці. Що на зміст при тім звертано менше уваги, бачите зараз із першого розділу: тут оповіданне переходить до другого розділу і уриваеть ся не то на четвертім зачалї, але на половинї четвертого зачала. Коли заглянете до перекладу Кулїша, то побачите, що ся половина четвертого зачала зовсїм не відділена від другої половини, злучена з нею протинком, немов се все одно реченне; тимчасом, як зараз побачимо, се не тілько окреме реченне, але початок нового оповідання про сотворенне сьвіта, коротшого, але за те зовсїм суперечного з першим, написаного иншим автором і з иншою метою.

Коли порівнаете початок мойого перекладу з Кулїшевим, а також із иншими церковними перекладами, то побачите деякі ріжниці, на перший погляд невеличкі, але на правду дуже важні. І так Кулїш пише:

„1. На початку сотворив Бог небо та землю. 2. Земля-ж була пуста та пустошня і темрява лежала над безоднею; і дух божий ширяв по над водами. 3. І рече Бог"—і т. д.

Значить, кожде зачало являеть ся окремим і в собі закінченим реченнем, і значінне їх виходить таке: в першім зачалї акт сотворення неба й землї вже довершений, а далї Бог немов подрібно викінчуе те, що не було зроблено при тім першім

Вавилонська вежа.
(Birs Nimrud, the Tower of Babel).

Останки величавої сьвятинї в Борсіппа передмістю стариннего Вавилону. Після вірувань старинних Вавилонян височезні вежі їхніх сьвятинь мали "лучити небо з землею. Зівсім такі самі вірування заховались по нинїшниій день й серед Магомедан, які при своїх мечетах будують також високі вежі, звані "мінаретами", і-менне як звена між небом і землею. Противились таким віруванням старинні Жиди й придумали в глубокій старині відому загально й незвичайно інтересну казку про "вавилонську вежу й поміщанне язиків", записану на сторінках своїх так званих "сьвятих книг."

Пор. Spence, op. cit., p. 48 і Morris Jastrow, Jr., The Civilization of Babylonia and Assyria, Philadelphia and London, 1915, p. 30.

загальнім твореню. Одначе таке толкованнє було би зовсїм хибне, йому заперечують дальші рядки. Адже ми бачимо, що небо творить Бог у зачалї 6, другого дня, значить, в зач. першім воно ще не було сотворене. Так само землю творить Бог аж третього дня (зач. 9), значить, і вона ще не була сотворена в зач. 1.

Але не треба думати, що така нїсенїтниця стоїть і в гебрейськім текстї, — вина за неї спадає виключно на перекладачів. У гебрейськім текстї, як се бачите з мойого перекладу, три перші зачала творять одно реченнє; в першім зачалї кажеть ся: „Коли Бог творив" чи може ще докладнїйше: „Коли Бог зачинав творити небо і землю"; рівночасно з тим друге зачало додає: „Коли земля була пуста й порожна" — а властиво, як побачите зараз, коли не було землї, а на її місцї було щось инше, — тодї, — докінчує речення зач 3 — Бог сказав те й те, то значить, тодї розпочав ся акт творення. Отже твореннє починаєть ся аж у зач. 3, а те, що названо в зач. 2, було перед твореннєм. Так стоїть у жидівськім текстї і так треба розуміти ті три зачала. Бачите тепер, що при такім розуміню тих слів зачало 2 набирає особливого значіння, бо воно малює нам стан перед сотвореннєм сьвіта. Очевидно той, що писав оповіданнє, розумів дїло так, що Бог творячи сьвіт застав уже щось готове, а з того витворив своєю силою те, що ми бачимо. Отже щож таке було перед сотвореннєм сьвіта?

У Кулїша читаєте, в зач. 2, що „земля була пуста й пустошня", — слова зовсїм неясні, бо не знати, чим ріжнить ся „пустий" від „пустошного." І мій переклад не о много лїпший; він передає дослівно грецький переклад відповідного гебрейського слова; Греки не можучи в своїй мові знайти

нічого відповіднійшого, поклали тут слова: „аоратос кай акатаскеуастос", що я й передаю дословно по нашому. Але все се зовсім не передає того, що стоїть у жидівськім тексті; там стоїть таке слово, яке в тім місці лише раз являєть ся в усім жидівськім письменстві і якого до недавна не вміли гаразд пояснити і тільки на здогад описували його значіннє.

В жидівськім тексті кажеть ся: „і коли земля була Тогу-ва-богу". Як сказано, се слово з жидівської мови годі було пояснити. Перекладачі та товмачі старали ся відгадати його значіннє і пояснювали його відповідно до своїх здогадів, хоча по мойому ліпше було би по просту лишити се слово без перекладу. Греки наткнувши ся на се темне слово згадали свої національні перекази про початок сьвіта, де говорить ся, що з самого початку був так званий Хаос — [illegible]кась безодня, в якій безладно уносили ся складові частини пізнійшого сьвіта. З того [illegible]я бог часу Хронос творить сьвіт. Отже сей [illegible]й погляд вони підсунули під гебрейське Тогу-ва-богу і сказали, що земля була ще невидима і невпорякована, себто поединчі її части безладно, в суміш літали серед безодні.

Що сей погляд зовсім не передає значіння гебрейського Тогу-ва-богу, на се вказують зараз дальші слова того самого зачала про те, що „дух божий сидів на водах", бож із тих слів виходить, що вже тоді були води, значить, мусіло бути щось таке, на чім опирали ся ті води, принайменше повітре. Одним словом, зараз тут у зач. 2 натикаємо ся на першу майже непоборну трудність, на темне слово Тогу-ва-богу, що має нам малювати стан річий перед сотвореннєм сьвіта. Не можучи анї у Жидів анї у Греків знайти відповідного пояснен-

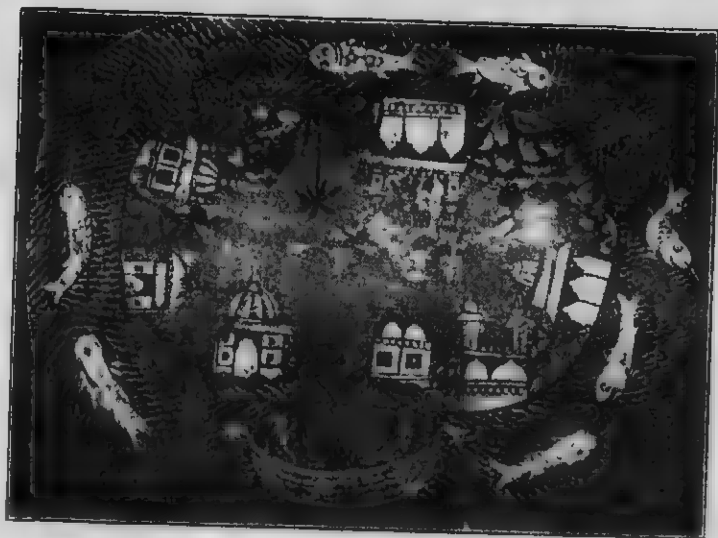
Ассирійський царь.
(Після Леярда.)

Величність царського строю сьвідчить про пишноту старо-вавилонської й ассирійської культури взагалі.

ня сього слова, ми мусимо на разї лишити сю загадку нерозвязаною, і підемо далї.

Але те саме зач. 2 має ще пару таких загадок. Зараз друга частина речення, у Кулїша передана словами „і темрява лежала над безоднею", виглядає в жидівськім текстї зовсїм не так просто. Що таке безодня? По нащому розумінню се може бути пустий простір або велика глибінь заповнена водою. В жидівськім одначе тут стоїть друге загадкове слово: Тегом. Греки перекладають його словом абиссос, але те слово значить троха не те, що наша безодня, воно значить тілько водяну глубину, море. Але в гебрейській мові на означеннє моря є инше слово, а Тегом ужито лише тут у отсьому оповіданню. Що й тут воно значить море, се певна річ, се потверджують зараз дальші слова про те, що на водах тої Тегом (слово в гебр. жіночого рода) сидїв дух божий. Із значіння всього зачала виходить, що мова тут не про звичайне море, а про той первісний океан, який покривав усю землю. Але чому він називаєть ся Тегом і що властиво значить се слово? Се знов загадка, якої на основі самої гебрейської мови годї пояснити і якої поясненнє ми знов мусимо лишити собі на пізнїйше.

І ще одну загадку задає нам се коротеньке зачало: „дух божий сидїв на водах". Що се за дух божий? Чи се те саме, що Бог? Коли те саме, то чому названо його иншою назвою і то власне знов таким словом, що приходить лише раз у сьому місцї? Се слово по гебрейськи звучить: „Ріх" і жидівські рабіни толкують його: божа сила, божа істота, боже вітхненнє, отже не сам Бог, а якийсь його виплив. І що значить, що ся „Ріх" (знов слово в гебрейськім жіночого рода!) сидїла на

Як уявляли собі старинні люди землю?

Лише найбільші фільософи старини догадували ся, що наша земля є кулиста, подібно як і тисячі і міліони инших планет у всесьвіті. Загал думав, що наша земля є великим кружком, який плаває на великім океані. На землї люди побудували оселї і величаві будівлї, а наоколо того земного кружка можна плавати кораблями. В океані живуть великі морські риби, але чим дальше від берега тим небезпечнійше запускати ся на широке море бо там... далеко- -далеко живуть в морю страшенні чудовища — як великанські вужі і смоки, що можуть проковтнути цілий корабель разом з усею залогою і всїм добром... Так вірили колись бідні люди, та нинї Наука й людський досьвід розвіяли безповоротно темні мраки колишніх людських пересудів.

Повисший образок взятий з старинного oрієнтального (східного) рукопису Агмеда Туского, зложеного літ тому 800.

водах? Куліш має тут „ширяв" — слово зовсїм неясного значіння; инші перекладачі люблять класти тут слово: лїтав, уносив ся над водами. Але все се самовільні поправки; гебрейський текст має тут таке слово, яке при инших нагодах уживаєть ся на означеннє того, як птах сидить на яйцях і вигріває їх (порівняй Мойсеєва книга пята, гл. 32, зач. 11, у Кулїша стор. 204; на жаль цїле те зачало у Кулїша перекладене зовсїм фальшиво, так що не дає нїякого значіння!). Очевидно маємо тут слїд такого понятя, що той, хто писав ті слова в зач. 2, уявляв собі божу Ріх як птицю, що сидить на водах первісного океана (Тегом) і вигріває те яйце, з якого мав повстати сьвіт. Таке понятє про початок сьвіта стрічаємо у ріжних народів, а особливо у Єгиптян та Фенїкійців, найблизших сусїдів Жидів; було-б зовсїм не диво, як би воно було й у Жидів. Та натуральна річ, що се оповіданнє не могло знайти ласки у тих книжників, які пізнїйше укладали отсю книгу; його викинено і з нього полишив ся лиш отсей невеличкий слїд. Замість тої божої Ріх, що вигріває сьвіт із води Тегом, у зач. 3 виступає инша творча сила — слово боже.

Варто ще сказати пару слів про ту тверль небесну, яку буцїм то сотворив Бог на початку другого дня. Той, що писав ті слова, має очевидно на думцї те синє склепіннє, яке ми й доси називаємо „небом", і вірив разом зі всїми старинними людьми і з теперішними дикунами, що се справдї таке склепіннє з якогось твердого кришталю, настобурчене мов великий дзвін на землю, яка видавала ся йому плоским тарелем. Нинї ми знаємо не з нїякої книги, але з простого, щоденного досьвіду, що земля зовсїм не плоский таріль, а те синє над нею зовсїм не нїяка тверль, а рідке

повітрє, яке зрештою лише нашому оку до певної висоти видаєть ся синїм, а висше, де повітря не стає, воно зовсїм темне. Отже й тут маємо очевидно не ніяку обяву божу, не відкритє якоїсь великої правди, а вислів дитячої віри недосьвідного чоловіка, який брав на віру те, що бачив очима, не пробуючи сконтролювати сього иншими способами.

Також не зовсїм ясні будуть для теперішнього читача слова 6-го зачала про те, що Бог розділив води на дві половини, одну половину над твердю, а другу під твердю. І тут треба пригадати старе віруваннє давнїх і многих теперішних нецівілїзованих народів, що над тим синїм небесним склепінєм є велика вода, море не менше від того, що маємо на земли. 10). В склепінню нїби то пороблені декуди вікна і заставки, і коли Бог захоче, велить окремим ангелам, що приставлені до тих заставок, відчиняти їх і пускати на землю дощ. Той сам жидівський письменник, що писав отсе оповіданнє про сотвореннє сьвіта, троха далї, говорячи про потопу сьвіта, каже виразно (глава VII, зач. 11), що „відкрили ся жерела глубини землї, і вікна небесні повідчинювали ся" і почав лити великий дощ. Розуміеть ся, що й сей погляд супроти теперішної науки не має ніякої вартости і мусить уважати ся чисто дитинячим, а не виявою якоїсь божої премудрости.

---

10) Про усе те читай цінну книгу **Люкаса** під заголовком: Die Grundbegriffe in den Kosmogonien der alten Voelker, 1893. А також: **Prof. Jensen**: Assyrisch-Babylonische Mythen und Epen (шестий том в **Шрадера**: Keilinschriftliche Bibliothek, 1900.)

Суммерсько-аккадійський тип 4.500 літ перед нами.

IV.

ТЕ САМЕ ОПОВІДАННЄ В СЬВІТЛІ НАУКИ.

Цілу стирту паперу списали оборонці правовірности, щоб вияснити отсе жидівське оповіданне про сотвореннє сьвіта згідно зі здобутками новійшої науки і віднайти в ньому глубоку мудрість, яка на тисячі літ перед новійшою наукою провиджувала всю правду, але висловила її так неясно та образово, що люди тисячі літ вичитували з тих слів щось зовсїм противне. Не треба й говорити, що така оборона божеського походження сеї повісти далеко гірша від простого запереченя. Бо коли той, хто писав першу главу книги Битія, справді знав, як творило ся небо і земля і все живе на землї, то виявляєть ся питаннє, на що він писав про се так неясно, що тисячі літ люди не могли розуміти його? Коли справдї Бог вітхнув того письменника і діктував йому ті слова, то яку ціль міг мати Бог дурячи людий? А коли справді

Бог хотїв укрити перед людьми тайни початків неба й землї, то яким же способом позволив їм по стільких і стільких тисячах лїт дійти до правди, і то не при помочи диктованих ним самим слів, а власне на перекір тим словам? Одним словом, щоб виправдити давнїх попів та рабінів, що з ріжних байок, оповідань та вірувань склеїли так звані Мойсеєві книги, новочасні богослови та оборонцї правовіря не вагають ся ставити самого Бога в дуже непочеснім сьвітї.

Тай гляньте лише, як можна погодити те оповіданнє не то з новочасною наукою, але з простим хлопським розумом! Творенне дїлить ся на шість днїв — семого дня Бог спочиває. Очевидно се було писано вже в таку пору, коли люди дїлили час на тижнї і мали встанову один день у тижнї спочивати; ту свою людську встанову вони спокійнісїнько переносять на Бога і нїби то його прикладом усьвячують свою встанову шабасовання. Ті шість днїв у повісти виразно відріжняють ся один від одного: був вечір і ранок, перший день. Ми тепер сказали би: був ранок і вечір, але у жидів, як може знаєте, день зачинаєть ся з заходом сонця, отже субота в пятницю вечір і т. д. Очевидно, що по жидівському розумінню й при творенню сьвіта обсервував ся сей жидівський звичай — зовсїм дитиняче міркуванне, бо й дитина вірить, що те, що довкола неї, все було і буде так само.

Глядіть далї! Першого дня Бог не творить нїчого більше, тільки творить сьвітло і віддїлює пітьму від сьвітла, немов би се були якісь два окремі тїла, що можуть часом помішати ся! І певно давні Жиди й вірили в те, але ми тепер знаємо, що анї пітьма, анї сьвітло не є жадні окремі тїла, тілько сильнїйший або слабший рух дрібне-

сеньких частин матерії, що заповняє весь сьвіт. Ми знаємо тепер, що коли раз була в сьвіті матерія, то вже сьвітла не треба було окремо творити, бо виконуючи рух та матерія мусїла сьвітити ся.

Далї бачимо, що хоча Бог першого дня творить сьвітло, але проте перший, другий і третїй день минає, а на небі нема анї сонця, анї місяця, анї зір. Вони призначені на те, щоби панувати над днем і нічю, самі появляють ся аж четвертого дня. І що ще цїкавійше, вони появляють ся аж тодї, коли вже сотворене не тілько небо, але й земля, коли на тій землї є суша, а на тій суші виростає зелень, стоять дерева, що мають у собі плоди й насїнне. Сказати таку річ новочасному чоловікови, який докладно знає, що без сонця не може появити ся анї суша анї тим менше ростинне жите, то він признає се за крайню нїсенїтницю.

Коли вірити рабінському оповіданню з першої глави Битія, то сьвітло старше від неба, небо старше від сонця, а навіть трави, дерева та всякі ростини були швидше, ніж сонце, місяць і зорі. Далї: день і ніч були швидше, ніж сонце й місяць. Далї: птахи в повітрі появили ся швидше, ніж червяки на землї. Далї: Бог сотворив від разу окремо „ худобу", себто громаду домашнїх звірів, а окремо дичину; значить, „худоба" була на сьвітї швидше, ніж чоловік. Усе се з погляду новочасного природника тай усякого розумного чоловіка не то що не жадна Богом обявлена правда, а прості нїсенїтницї. Все те поясняеть ся хиба тим, що оповіданнє писав якийсь рабін, що нїколи, як то у нас кажуть, „ не бачив, як сонечко сходить", сидїв днї й ночи в своїй цюпі над старими книгами і пильнував лише над тим, аби старі оповідання, пісні, казки

Вавилонський бог Небо.

Статуя найдена в Німруд, тепер в Брітіш Мюзіум в Лондоні.

зібрати в одну купу, сяк чи так склеїти в одну цілість і поділити на шість день, щоб доконче на свій сьвятий шабас лишити прогалину.

Ми ще в дальшім оповіданню вернемо ся до деяких дрібниць сеї повісти, а тепер погляньмо ще троха близше на зач. 26—30, де говорить ся про сотвореннє людий.

Тут наперед усього впадає в очи ріжниця в способі творення. Всї инші річи й явища творить Бог одним словом, а забираючи ся до твореня чоловіка він з разу немов радить ся з кимось, викладає свій плян: „Сотворимо чоловіка на наш образ і подобу".

З ким-же то радить ся Бог?

Новійші християнські богослови бачуть у тім місцї найстарший старозавітний натяк на віру в сьвяту Трійцю! Нема що й казати, що такої віри у старих Жидів не було, і що власне ся віра, коли вона зародила ся у християн, була в очах Жидів предметом найбільшого обридження і причиною найтяжшої ворожнечі супроти християн. Річ поясняеть ся далеко простїйше, коли поглянемо на старий Жидівський текст: у цїлім тім оповіданню Бог називаеть ся Ельогім, а се є, як ми вже заявили, число множне від слова Ель, бог. Отже в цїлім оповіданню виступає і дїлає не один Ель, а більше їх. Як міг рабін, що певно вірив у одного Бога, написати або хоч пропустити таке оповіданнє в свою книгу? Се пояснювали всяко, та найправдоподібнїйше поясненнє таке, що рабіни знайшовши в старих записах повісти з назвою Ельогім, утворили собі такий погляд, що Бога, одного Бога, називано таким іменем аж до часу Мойсея, доки Бог не виявив йому свойого властивого імени Ягве. От

тим то й самі рабіни, складаючи по старшим взірцям деякі оповідання, як ось і отсе про сотвореннє сьвіта, вживали тут сеї ніби то старшої назви Ельогім. Але що ся назва Ельогім не була старшою назвою Бога, се бачимо зараз у дальших рядках другої глави книги Битія, в другім, відміннім оповіданню про сотвореннє сьвіта і про рай, де Бог уже називаєть ся Ягве. Що ся назва Ельогім не була первісною назвою одного Бога, але що справді тут була мова про многих богів, се бачимо з отсього оповідання про сотвореннє чоловіка, з отсього натяку на якусь нараду богів (Елїв) перед сотвореннєм чоловіка; потвердженнє сього погляду побачимо далї, коли дійдемо до роздивлювання тої старо-вавилонської **поеми про сотвореннє сьвіта**, яка без сумнїву послужила головним взірцем для отсього жидівського оповідання.

Варто зазначити тут ще одну цікаву річ. У зач. 27 говорить ся виразно, що Бог сотворив відразу пару людий, мужа й жінку. Отже сей оповідач нічого не знає про те, що з разу був сотворений сам мужчина, а потім із його ребра була сотворена жінка. Так само в зач. 28, де Бог велить тим першим людям плодити ся і множити ся, і з того, що зараз потім сей оповідач переходить до вичислювання потомства тих перших людий (диви гл. V, зач.1, 2) і ще раз з натиском повтаряє свої слова з гл. I, зач. 27: „Коли Бог (Ельогім) сотворив Адама, зробив його на образ Ельогім; сотворив їх як мужа й жінку; і благословив їх і дав їм імя „чоловік" тоді коли були сотворені" — з сього бачимо виразно, що сей оповідач не міг оповідати повісти про сотвореннє Адама окремо від Еви, про їх побут у раю і про їх первородний гріх. Навпаки, з того натиску, з яким він два рази

повтаряє свої слова про спільне, рівночасне сотвореннє мужа й жінки, можна би догадувати ся, що він знав оповіданнє про рай і первородний гріх, але вважав його байкою, якій не слід вірити.

Чи сяк чи так, то все таки ми бачимо тут, зараз на початку книги Битія, дуже виразно ті шви, якими пізнійші руки зшивали і склеювали до купи кавалочки оповідань, що первісно були складані окремо, а навіть подекуди перечили одно одному. 11)

---

11) Цінне зіставленнє літератури й інтересну полеміку в користь старих поглядів найдете в книзі:

James Orr, D. D.: The Problem of the Old Testament considered with reference to recent Criticism. — London 1908, p. p. 193—239.

Чудовища.

"Люди з головами на грудях", — один з многих чудернацьких видумок старинних людий.

Райське дерево.
(The Tree of Life.)

Казка про "райське дерево" або про "дерево житя", або ще и-
накше: "дерево, що дає знатте доброго й лихого", була дуже поши-
рена серед старинних Вавилонян. Сьвідчать про се численні ва-
вилонсько - ассирійські різьби, на яких ся прадавня казка зобра-
жена в найрізнороднійший спосіб.

V.

ДРУГЕ БІБЛІЙНЕ ОПОВІДАННЄ ПРО СОТВОРЕННЄ СЬВІТА

Перейдемо тепер до другого оповідання про сотвореннє сьвіта, що в тій самій книзї „Битія" покладене безпосередно за першим, тим, яке ми отсе розібрали. Ось що читаємо там:

Глава II. Зач. 4 (друга половина): В часї, коли Ягве (Бог) сотворив землю і небо,

5. коли ще не було корчів на землї і не повиростало ніяке зїле, бо Ягве (Бог) не спускав дожджу на землю і не було людий, щоб обробляли землю —

6. але залива ви[illegible]ла з землї і напоїла всю площу поля —

7. тоді утворив Ягве (Бог) чоловіка з пороху з землї, і вдунув йому дух житя в ніздрі; так став ся чоловік живою істотою.

8. Тоді насадив Ягве (Бог) сад у Едені, далеко на сході, і посадив туди чоловіка, якого утворив.

9. Тоді велїв Ягве (Бог) вирости з землї всякому дереву пишному на вид і приємному до їди,

II.

Райське дерево.

Зрозуміло кождому, що уява старинних Вавилонян веліла беречи "райського дерева" ріжним ангелам - херовимам. Подібно і в жидівській казці про "райське дерево" яку Жиди живцем перейняли від Вавилонян, говорить ся: "І вигнав бог з раю (Едену) чоловіка. І поставив на востоці за садом Еденом херовимів з поломяними голими мечами обертасами (!) стерегти дорогу до животового древа." (Перва книга Мойсея, 3, 4.)

і дереву житя по серединї саду, і дереву пізнання добра і зла.

10. І ріка починаеть ся в Едені, що напоює сад; вона ділить ся потім на чотири відноги:

11. перша називаеть ся Пішон; се та, що обливає край Хавілу, де знаходить ся золото;

12. а золото того краю коштовне; там трапля-

єть ся також „бедоляг" (пахуча живиця) і камінь шогам.

13. Друга ріка називаєть ся Ґігон; се та, що обливає всю країну Куш.

14. Третя ріка називаєть ся Гіддекель (Тигр); се та, що пливе на схід від Ашшура. Четверта ріка, се Перат (Евфрат).

15. Тоді взяв Ягве (Бог) чоловіка і посадив його до саду Едена, щоб управляв і беріг його.

III.

Райське дерево.

Крилаті херувими перед "деревом життя" з старовавилонської печатки.

(W. H. Ward: Cylinders and Other Ancient Seals in the Library of J. Pierpont Morgan, N. Y., 1909, No. 159.

16. Тоді дав Ягве (Бог) чоловікови наказ: „Із усіх дерев саду можеш їсти скілько хочеш;

17. але з дерева пізнання добра і зла, з того не можеш їсти; бо в той день, коли з'їси з нього, мусиш умерти на смерть."

18. Потім мовив Ягве (Бог): „ Не добре, щоб чоловік був сам один; добуду йому істоту, щоб допомагала йому і була відповідно до нього".

19. Так утворив Ягве (Бог) далї з землї всяку звірину полеву і всїх птахів небесних і привів їх

до чоловіка, щоб побачити, що він скаже на се; і що чоловік скаже до них, саме так мали вони називати ся.

20. Так сказав чоловік назви всїм скотам і птахам небесним і всїй полевій звіринї. Але для чоловіка не знайшов між ними істоти, що моглаб допомагати йому і бути відповідна до нього.

21. Тодї напустив Ягве (Бог) дивовижний сон на чоловіка, так що він заснув; тодї взяв із нього одно з його ребер і заповнив прогалину мясом.

22. А з ребра, що виняв із чоловіка, збудував Ягве (Бог) жінку і привів її тодї до чоловіка.

23. І промовив чоловік: „Отсе нарештї кість із моеї кости і тїло з мого тїла; ся звати меть ся жоною, бо вона взята з мужа”.

24. Тому покидає чоловік батька й матїр і пристає до жінки, так що обоє роблять ся одним тїлом.

25. А обоє, чоловік і жінка, були голі й не стидали ся.

IV.

Райське дерево.
(W. H. Ward, op. cit., No. 160.)

Крилатий демон зриває з райського дерева “заказаний” овоч. Рисунок з старинної вавилонської печатки.

Як бачите, маємо тут зовсїм відмінний образ сотворення сьвіта і зовсїм инше оповіданнє.

Перша річ, що вражає нас тут і чого не знайдете в инших перекладах, се подвійна назва Бога: Ягве і Бог (Ельогім); так стоїть у тих місцях у жидівськім письмі. Очевидно первісно стояло тут само імя Ягве, але той, хто приклеїв се оповіданнє до першого або перше до отсього, силував ся замазати ту ріжницю і не важучи ся викинути сьвяте імя Ягве, подописував до нього скрізь своє улюблене Ельогім; тому се друге імя, перекладене по нашому, ми поклали скрізь у скобках.

Друга річ, яка мусить кинути ся в очи кождому, хто уважно прочитає отсе оповіданнє і порівняє його з попереднїм, се їх цїлковита незгідність і суперечність. Візьміть дрібницю: в першім оповіданню творить Бог небо і землю, в другім землю і небо. Про твореннє неба одначе в тім другім оповіданню не сказано далї анї слова; можливо, що той хто склеював оба оповідання до купи, викреслив тут кілька зачал. Далї: в першім оповіданню земля на початку покрита водами і твореннє починаєть ся від того, що Бог роздїлює води і з під них показуєть ся суша. Тут натомісь земля, з початку суха, не покрита анї корчами анї зїлєм, і твореннє починаєть ся від того, що з нутра землї вибухає вода і напоює землю. Виглядає зовсїм так, як коли би перше оповіданнє було зложене в краю многоводнім, мокрім, який часто заливають води, а друге в краю сухім, випаленім сонцем, де вода, дощ являють ся першим услівєм житя.

В першім оповіданню ми бачили, що акт сотворення дїлив ся на сїм день і ночий — друге оповіданнє не знає того зовсїм.

У першім оповіданню сотворені були насамперед звірі, ростини, а потім чоловік; тут навпаки, Ягве творить насамперед чоловіка, а потому звірів.

У першім оповіданню Бог творить від разу пару людий і благословить їх, щоб плодили ся і множили ся; тут Ягве творить з разу самого чоловіка, потім усїх звірів, а нарештї жінку, і замість благословенства дає їм заповідь загрожену страшним проклятем (карою смерти).

Здаєть ся, не можна й здумати собі двох оповідань про ту саму річ, у яких би в так немногих словах була на кождім пунктї така повна та явна суперечність, як між оповіданнями про сотвореннє сьвіта, оповіданнями мов на сьміх склеєними в одну цілість. Тут зараз видно добру пробу на те, що було сказано висше, що ціла книга Битія не могла бути написана одним чоловіком, але була склеєна з ріжних, первісно зовсїм окремо списуваних оповідань, і то в такім часї, коли суперечности тих оповідань уже не відчували ся виразно, а самі оповідання вважали ся шановними памятками старовини, з якої не випадає що будь уривати або перемінювати.

І в отсьому оповіданню маємо деякі темні місця, яких толкованнє не все буває однакове. Коли поглянете до Кулїшового перекладу, то побачите там на початку сього оповідання щось подібне, як на початку першого оповідання: зач. 4 (друга половина) і 5 творять одно реченнє, зач. 6 знов одно окреме, а зач. 7 знов окреме; тимчасом у гебрейськім текстї всї чотири зачала творять одно реченне. По перекладу Кулїша виходить, що акт сотворення доконуєть ся ще в зач. 4. у другій половинї, а потім Ягве немов помалу викінчує своє твориво; з

гебрейського тексту виходить, що в зач. 4, 5 і 6 малюеть ся стан сьвіта перед творееннем, а творча діяльність Ягве починаеть ся аж у зач. 7, сотвореннем чоловіка.

Особливо цікаве тут зачало 6, де говорить ся про ріку, що вибухла з сухої землї і напоїла землю. Кулїш, як бачите, толкує се зачало зовсїм інакше: „Виходила імла з землї і напувала всю верховину на суходолї". Лишаючи на боцї слово „верховину", невідповідне тут, бо значить що иньше, ніж у нас розуміеють під сим словом (Кулїш хотїв сказати: поверхню, а слово значить у нас гори), ми звернемо увагу тільки на ту „імлу", яка буцїмто напувала землю. В гебрейськім текстї тут стоїть слово, яке лиш раз у тім місцї зустрічаеть ся — „ед". Для понятя „імла" гебрейська мова мае инше слово. Навпаки, сей „ед" виразно відріжняеть ся від дождж, який спускае Ягве на землю і про який була мова в зач. 5. Із усього оповідання виходить, що сей „ед" було щось таке, чого не сотворив Ягве, що було перед сотвореннем. Тілько пізнїйше рабіни-талмудисти підсунули йому толкованне: хмара, — толкованне зовсїм хибне, бож анї хмара без дождж, анї мла не в силї напоїти землю.

Ще пару слів про чотири ріки, що буцїмто випливають із Едена 12). Опираючи ся на зач. 10—14 сеї глави люди довгі віки старали ся віднайти місце, де лежав рай, поки нарештї не переконали ся, що таке пошукуванне не веде нї до чого. Тілько дві ріки, названі в сьому оповіданню, пливуть і доси: Гіддекель, по вавилонськи Ідеклят, по

---

12) Про Еден, місце біблїйного раю, читай: Jastrow: Aspects of Belief and Practice in Babylonia and Assyria, 1911.

бактріяньски Тіґра, по грецьки Тіґріс, і Перат, по вавилоньски Пуратту, по грецьки Евфарт. Обі ті ріки справді випливають із одної гори, плинуть з разу в ріжних напрямах, потім рівнобіжно, і сходять ся нарешті до купи в самім устю до моря. Та при їх жерелах даремно було би шукати двох иньших рік названих у письмі сьвятім, а також країв Гавіля і Куш. Гавіля в иньших місцях і писаннях, се назва Арабії, відки до Жидів доходило найлїпше золото, а Куш, се Етіопія, край положений у Африцї, на південь від Єгипту. Як бачимо, ґеоґрафічне знаннє того, хто писав отсю повість, було дуже недокладне і бачити в такім баламуцтві якусь Богом обявлену правду, твердити, що підчас потопу сьвіта ріки Пішон і Ґігон щезли, а краї перемінили ся, нема ніякої підстави 13).

13) При читанню сього уступа приглядайте ся пильно нашій [illegible]

Вавилоньско-асирійський жовнір переплмває ріку на козячім мішку надутім воздухом.

Боротьба бога Мардука (Меродаха) з Тіямат.

VI.

ІНУМА ІЛІШ

або

Старо-вавилонське Оповіданне про Сотворенне сьвіта.

Уже давно, перед відкопаннем та відчитаннем старих вавилонських та ассирійських писань було відомо, що у Вавилонян і Ассирійців були сьвяті пісні та повісти богато де-в-чому близькі до біблїйних. Півтретяста лїт перед Христовим рiздвом вавилонський жрець Бероз (по грецьки Берозос) написав був докладну книгу про Вавилон, у якій особливо розповідав про вавилонську релїґію, і подав також в перекладі на грецьку мову вавилонські оповідання та пісні про сотворенне сьвіта. На жаль, Берозова книга не дійшла до наших часів; із неї заховали ся лише невеличкі виривки, які наводили в своїх писаннях иньші, пі-

знїйші письменники. Особливо славний фільософ Дамасцій у своїй книзї „De primis principiis" (про перші початки) 14) заховав нам ось яке оповіданне:

„Вавилоняни переходять мовчаннєм (ніби то не вияснюють зовсїм) початок усїх річий, але приймають дві первісні сили: Тауте і Апасон, роблячи Апасона мужем Тауте, а сю називаюч матірю богів. Її одинокий син — Мойміс, у якому я бачу духовий образ усього сьвіта, що повстав із обох первісних сил. Далї з них повстало нове поколїнне: Ляхе і Ляхос, а потім третє — Кіссаре і Ассорос. Від сих потім трое: Амос, Іліль і Аос. Син Аоса і Дауке був Бель, у якому вони бачуть творця всього сьвіта."

Довгий час не знали вчені, що зробити з тим оповіданнем, чи вважати його правдивим, чи може пустою видумкою пізних письменників. Аж у XIX. віці, коли почали розкопувати старі руїни Вави-

---

14) Докладно: Quaestiones de primis principiis (Питання
про перші початки (ed. J. Kopp, Франкфурт н. М. 1826, стр. 384).
Ще докладнїйше: — Березове оповіданне заховалось посередно
через Олександра Полігістора в Мілету (жив яких 80 літ перед Христовим Різдвом) і згаданого Дамаскіоса (або Дамасція), що був останнім учителем неоплятонської фільософії в Атенах аж до закриття Академії цїсарем Юстініяном 529 р.

Переклад на англійську мову найдете в: Cory, Ancient Fragments, p. 58, і Zimmern, Keilinischriften und das alte Testament, pp. 488. seq.

Грецький текст найдете перепечатаний в: L. W. King, The
seven Tablets of Creation, London, 1902, т. I. стр. XXXIII, і
XLV. (Оповіданне Олександра Полігістора наведене Евзебіем в
першій книзї його "Хронїкон".)

Вкінци годить ся справити, що проф. Ястров ідентіфікував а-
тенського Дамаскіоса, що жив в шестому столітю до Христового Рі-
здва, з Ніколаосом з Дамаску, грецьким істориком, що жив в другій
половині першого століття до Христового Різдва. — Пор.: Jastrow,
op. cit., стр. 85. — Належить одначе зазначити, що Ніколаос з Да-
маску написав 144 книг Всесьвітної Історії, яку почав іменно істо-
рією Вавилонії і Асирії.

лона, Нініве та инших міст передньої Азії, коли повіднаходили в руїнах дуже стародавні письма (на 2 й 4 тисячі літ перед Христом) і навчили ся відчитувати та толкувати їх, вияснили ся також оповідання Бероза та Дамасція. Між иншими прастарими памятками письменства віднайдено також цілу вавилонську поему про сотвореннє сьвіта, списану на сімох глиняних табличках стародавним, так званим клиновим письмом 15). Правда, ті таблички, що довгі тисячі літ лежали в землї під руїнами палати ассирійського царя Ассурбаніпаля, віднайшли ся потовчені і сильно ушкоджені; богато слів і віршів пропало, з инших лишили ся хиба шматочки; та все таки з того, що лишило ся і відчитано доси, можна мати досить повний образ того, як виглядала ціла поема. По її початкових словах її називають у науці „Інума іліш".

Подаю тут у перекладї важнійші місця тої поеми, в якій крім її уривковости доси ще богато не вияснено:

Перша табличка.

1. Коли в горі не звало ся ще небо,
2. земля в низу не мала ще імення;
3. коли Апсу, найперший, що їх сплодив,
4. і хаос Тіямат, мати їх обоїх,
5. змішали свої води до купи;

15) Видав згадану поему в старовавилонській мові і в англійському перекладі славний англійський учений L. W. King в двох томах під заголовком: The seven Tablets of Creation or the babylonian and assyrian legends concerning the creation of the World and of mankind. Vol. I.—II. London, 1902. (Luzac's Semitic Text and Translation Series, Vol. XII & XIII.)

При писанню своєї розвідки пок. Ів. Франко згаданого знаменитого твору не мав під руками.

Старша література до 1902 р. зібрана докладно в передмові згаданого твору Кінга.

Сім Таблиць Сотворення.

(The Seven Tablets of Creation).

"It is undoubtedly the most important find dealing with Babylonian religion that has as yet come to light." — Myths and Legends of Babylonia and Assyria by Lewis Spence F. R. A. I., London, 1916., p. 71.

Найдені в румовищу славної бібліотеки царя Ассурбаніпала в Ніневі а тепер в Брітіш Мюзіум.

6. і поле ще не утворило ся, анї лугів не було видно,
7. коли з богів ніхто ще не почав ся,
8. ніхто не мав імення, доля не судила ся,
9. тодї були утворені боги, у самому (небі),
10. повстали перші Лягму й Лягаму (...)
11. Віки минули (...)
12. Тодї були утворені Аншар і Кішар 16), а над ними (...)

Дальша частина таблички викришена так, що крім кількох розрізнених слів не можна відчитати нїчого. Та вже сей початок цікавий для нас тим, що потверджає оповіданнє Дамасція і дає можність відчайти вавилонські імена названих ним божищ, та їх значіннє. І так Дамасцієва Тауте, се очевидно Тіямат, „праматиˮ всїх річий і заразом вода; її муж, „найперший, що сплодив усеˮ, Дамасціїв Апасон, по вавилонськи називаєть ся Апасу, і також значить первісне море, океан. Але назва Тіямат — се не що инше, як та Тегом, та первісна вода, яку ми бачили в жидівськім біблїйнім оповіданню. В Біблії вона стоїть як щось неясне, одиноднїсінький раз, як позичка з далекої чужини; тут у вавилонській поемі про ту Тіямат говорить ся богато, описуєть ся її докладно, — так і видно, що не Вавилонець узяв її з Біблії, де про неї крім не виразної згадки її назви не знають нічогісінько але той, хто писав біблїйне оповіданнє, чув ви .н з якийсь неясний відгук вавилонської поеми і втягнув його в свою повість.

В тім першім уривку першої таблички не згадуєть ся нїчого про первородного і єдиного сина Апсу й Тіямат, якого Дамасцій називає Мойміс, а вавилонська поема далї Мумму; в знищених усту-

16) King, op. cit., том I. стр. 3—5.

пах говорило ся очевидно про утвореннє дальших богів. На обороті тої самої таблички маємо вже шматочки дальшого оповідання, як найстарші, первісні боги, Апсу й Тіямат і їх син Мумму сердять ся на молодших, що силкують ся забрати власть у свої руки 17).

35. Апсу відкрив свої уста й мовив,
36. рік слово до величньої Тіямат:
37. „Що духу переплутаю їх шлях,
39. і знївечу їх дорогу.
40. Нехай затихне голос їх і горе їм буде".
41. Коли Тіямат почула се,
42. кинула проклятем і мовила:
45. „Що духу вирушимо проти них,
46. Щоб їх шлях був непрохідний!"
47. Відповів Мумму до батька свого Апсу,
48. згодив ся послушний на його раду:
49. „Нумо, розвідаймо їх дорогу!
50. швидко вона заплутаєть ся, стане як ніч".
51. Коли почув се Апсу, засяло лице його,
52. бо думав лихо богам, своїм первородним.
53. Як лев розсердив ся, як...
54. його коліна тремтять, голова хитаєть ся
55. від зла, яке надумали своїм первородним 18).

На третім стовпці тої першої таблички, дуже знївеченім, говорить ся про те, як Тіямат готуєть

17) Порівнай:
Skinner: Genesis, стр. 16, 2.
Driver: Genesis, стр. 28.
King. The seven Tablets of Creation, стр. XLIV seq.
Jastrow. Hebrew and Babilonian traditions, стр. 106—107.

18) Повисші стрічки не годять ся в подробицях з перекладом згаданого англійського ученого Кінґа, та ми лишаємо їх в оригінальному виді, так як нам Франковий переклад видаєть ся кращим від англійського.
Пор.: King, op. cit., том I., стр. 7—11.

Старовавилонський "ангел".
(Різба з Куюнджік, після Лаярда).

ся до бою з богами, творить одинацять страшилищ — ящірок, драконів, велетнїв, скажених псів, гадюк, чоловіко-скорпіонів і кладе над ними начальника Кінґу:

І дала йому таблички судьби, і поклала їх йому на груди.

138. „На, і нехай твій суд незмінний буде,
що вийде з твоїх уст, най стоїть міцно"19).

Друга табличка.

Про сї приготовання чує Аншар і кличе свойого сина Ану. Він зразу радить йому попробувати переговорів:

73. „Мій сину, Ану, сильний і могутнїй,
74. великий в силї, в нападї незломний,
75. іди до неї, стань перед Тіямат,
76. най не палає так її утроба,
най її серце віддихне вільнїйше.
77. Вона уперта, слухати не любить, –
78. промов до неї, най затихне трохи" 20).

Ану йде до домівки Тіямат, але не може розмовити ся з нею і вертає назад. Тодї виступає представник наймолодшого поколїння богів, Мардук, син Еа:

? Коли почув батьківську мову Мардук,
урадувалось його серце дуже
132. й таке сказав до свого батька слово:
133. „О пане боже, доле всїх богів великих,
134. коли я маю справдї як ваш местник
135 устати і подужати Тіямат
136. і вас спасти, то і всї ви ставайте
довкола мене, давайте менї долю
поміж усїми вами найзначнїйшу!

19) Ibid., стр. 21.
20) Ibid., стр. 31.

137. Коли всї ви у божеській палатї
у радощах сидїтимете вкупі,
138. нехай я сам, як лиш отворю рота,
замісто вас усьому суджу долю.
139. Що я зроблю, най те без зміни буде,
що я поставлю най те не зхитнеть ся,
140. що я скажу, най буде невідкличне". 21)

Се значить, за свою боротьбу з Тіямат Мардук, один із наймолодших богів, жадає для себе становища найвисшого, верховного бога. Побачимо далї, яке се мало значінне.

Третя табличка.

Почувши се Аншар посилає свого післанця Ґаґу до найстаршого богів Лягму і Лягаму, найстарших після Апасу й Тіямат, і просить у них таблиць судьби для Мардука.

125. Як Лягму й Лягаму почули се,
126. то крикнули: „Ой лишенько!" Що сталось!
127. Що там змінило ся, що вони бють ся?
128. Не розуміємо, що виробля Тіямат".
129. І підняли ся, рушили в дорогу;
130. усї великі боги, що судять долю,
131. усї пішли до Аншара на раду,
заповнили весь дім його широкий,
132. і цїлували одні одним лиця,
і всї збирались у одну громаду.
133. І говорили, сїли до пиру,
134. і їли хлїб пшеничний, пили вина.
135. і мощ солодкий відмінив їх думи.
136. А як уже до пяна напили ся,
як тїла їх роздуло від напою,
137. тодї найшла на них велика втома,

21) Ibid., стр. 37.

Боротьба демонів - чортів.
(З Куюнджік.)

Як бачимо — віру в чортів, і взагалі в усякі "злі духи" завдячує жидівсько - християнський сьвіт також старинним Вавилонянам.

запаморочив хміль їх ясні мисли,
138. Тоді то Мардуку, свойому внуку
і местнику вони судили долю 22).

Четверта табличка.

Боротьба бога Мардука з Тіямат.
(Morgan Collection, No. 154.)

Відтиск старовавилонської печатки, що являєть ся новим сьвідоцтвом великого пошириня серед Вавилонян старинної казки про боротьбу прабогів з чудовищами, якої відгомін стрічаємо опісля в анальоґічних (подібних) казках старинних Ґреків, а там Жидів і християн (боротьба бога з "неслухняними" ангелами й стручення їх до Тартару або пекла).

Широко описуєть ся церемонїя, як боги в пянім станї роблять Мардука верховним богом, та ми пропускаємо сей опис і переходимо до того, як Мардук готуєть ся до бою з Тіямат і її військом. Боги дають йому непоборну зброю і говорять:

31. „Іди, відріж житє ти від Тіямат,
32. най кров її вітри знесуть у безвість."
33. Коли оттак боги батьки судили
незмінну долю Мардукови Белю,
34. бажали ще йому в дорогу щастя.
35. Він лук зігнув, щоб був йому за зброю,
36. і спис зострив, щоб мав в руцї оруже,
37. і булаву тяжку взяв у правицю,
38. повісив з боку лук і сагайдак.

---

22) Ibid., стр. 57.

39. Перед собою блискавку зробив він,
40. огнем жеручим наповнив все тїло.
41. Обставив сїти, щоб у них зловити
Тіямат праматїр...
42. Обставив сїти на всї штири части,
щоб не могло нїщо втекти від нього,
43. на південь, північ і на схід і захід,
під бік їй сїть поставив від усюду,
44. дар батька свого Ану.
45. І сотворив злий вітер, гураґана,
46. і бурю й слоту, четверякий вітер,
і вітер, що нїхто догнать не може.
47. Тих сїм вітрів, що сотворив, пустив він,
48. аби розбурхали Тіямат,маму.
49. Підняв господь ту бурю, свою зброю,
50. і сїв на віз, незломний твір страшний,
запряг до нього четверню свою
і заховстав летючі, дивні конї.
З зубів їх бризька піна їдовита;
вони скидати вміють і топтати,
безстрашні в битві і страшенні в бою...
57. Одяг господь на себе страх, погрозу,
58. і голову покрив нестерпним блиском.
59. Подав ся в путь, держав дорогу праву
60. туди, де мати Тіямат стояла,
туди звертав лице своє.
61. В устах держав він зїля заклинання
62. і спис узяв правицею міцною.
65. Зблизив ся пан, поглянув бистрим оком
аж у нутро праматери Тіямат,
66. поглянув пильно на її любимця,
на того Кінґу... Як на нього глянув,
всї думки у нього помішались,
70. і ум його зломав ся, розвязались
його всї вчинки...

71. Тіямат же карку не похилила,
72. ригнула з повних уст йому зневагу:
73. „Чи то тебе боги отак шанують?
74. Перед тобою устають, як входиш?
Свої місця покинули почесні,
а на твоє найнизше поставали?"
75. На те підняв господь велику бурю,
76. і мовив так до лютої Тіямат:
77. „Ти превелика, що знялась високо,
78. що серцем загоріла ся до бою
з великими богами...
Ти прокляла своїх дітий, а моїх
батьків, зненавиділа їх...
81. Коханцем своїм ти зробила Кінґу,
його звільнила від законів божих;
84. богам, моїм батькам, ти зла бажала,
їм призначила ти всю злобу.
85. Ану тепер шикуй своє все військо,
держи на поготові свою зброю!
86. Стій! Я і ти поборемо ся зараз!"
87. Коли почула ті слова Тіямат,
88. зробила ся вона мов божевільна,
89. мов без ума, і крикнула страшенно,
90. аж до коріня затремтіли разом
91. всі кости в неї. І проговорила
закляте чародійське, кинула
92. слова віщунські. Тай боги, що в битву
готовились, закляли свою зброю.
93. Ось виступили Тіямат-праматн
і всевідущий між богами Мардук,
94. до бою стали, вирвались до битви.
95. Та пан простяг свою грізну правицю
96. і обкрутив її своєю сітю,
і ураґан, що був за ним як служка,

Полуденно західний вітер.

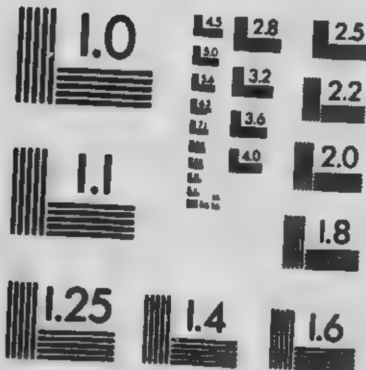
Так уявляли собі старинні Вавилоняни демона полуденно-західного вітру, що палив Вавилонію огнянною спекотою, віючи з розпалених на сонцю вижин сусідної арабської пустині. Від старовавилонського демона до жидівсько-християнського **чорта**, як бачимо, нмо не далека дорога...

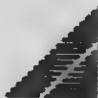
(Бронзовий оригінал переховуєть ся в паризькім музею Лювр.)

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

97. пустив наперед себе. Ось Тіямат
своюю пащеку розняла як могла,
98. та він впустив до неї гураґана,
щоб їй не міць була уста замкнути.
99. Він обтяжив живіт її вітрами
невтишними, що серце в ній колотять,
100. і не дають уста її замкнутись.
101. Тоді він спис у низ, прошиб живіт їй,
102. розтяв нутро їй, розпанахав серце,
103. спроміг її, житє її знївечив,
104. звалив її як труп, сам сів на ньому.
105. Оттак убивши Тіямат, привідцю,
106. він розполошив і її все військо,
розбив їх лави; задріжали разом
боги, що вибрали ся їй на поміч,
і всї, що йшли її сторонниками.
Вони злякались, рушили на втеки,
тил подали, житє своє спасали;
110 та тут вони попали ся у сїти,
що їх обціпили — втїкати годї.
Він їх обціпив, поламав їх зброю,
у сїть закинув, обмотав в тенета,
аж своїм ревом сьвітову безодню
вони сповнили. Впав на їх хребти
бич його гнїву, і в темниці темні
115. замкнув на віки. Одинацять творів,
що бігли з нею, мов чортів громада,
начинені жахом...
він шнурами опутав, сили їх
звязав, їх опір бгав собі під ноги.
І Кінгу, що був велетень між ними,
120. він поборов...
і видер в нього таблиці судьбові,
своєю запечатав їх печатю,
собі за пазуху поклав їх.

Отак зборовши і розторощивши
всіх ворогів, противників страшних,
він привернув Аншара верховладу
і осягнув весь намір Нугдіммуда,
могутній Мардук. На богів побитих
вложив тяжкі, нерозривні окови,
і повернув до вбитої Тіямат.
І став господь на груди тій Тіямат,
і розколов їй череп безпощадним
своїм небесним бердишем, розрізав
кроваві жили, й кров її віддав
вітрам північним занести у безвість.
Се бачучи батьки його зраділи,
кричали втішно і веліли дари
йому зносити.
Тоді спочив господь, оглянув пильно
той труп Тіямат, кадовб розділив,
і сотворив із нього дивне діло.
Він розділив його на дві частини:
одну частину підійняв у гору,
зробив із неї кришку — синє небо,
засунув ретязь і поклав сторожу
і наказав їм води не пускати.
Сам обійшов він небо і оглянув
усї місця, став против океану,
против оселї того Нугіммуда,
А зміривши глубокість океану,
побудував великий дім Ешара,
поклав поверх небесного склепіння,
щоб Ансу, Бель, Еа жили у ньому. [23]

Із дальших табличок лишили ся дрібні шматочки. З них довідуємо ся, що на пятій табличцї описувало ся подрібно сотвореннє сьвіта, а власне сонця, місяця й зьвізд. Із шестої таблички, де

[23] Ibid., стр. 61—77.

говорило ся іменно про сотворенне звірів і людий, знайдено поки що два відривки, в яких оповідаєть ся як Мардук творив людий:

1. Почувши Мардук сю богів промову,
2. задумав сотворити ще штучнїйше.
3. Розкрив уста, сказав до бога Еа,
4. відкрив йому, що у нутрі надумав:
5. „Візьму я кров, і кість я утворю,
6. і зроблю чоловіка, щоб він був (...)
7. сотворю чоловіка, щоб замешкав (землю),
8. аби встановилась служба богам, й щоб будувались їм сьвятинї. 24)

Як бачимо отже —, шеста табличка для нас найінтереснїйша іменно тим, що вона подає нам старовавилонський переказ про сотворенне людий. Подібність того переказу з біблїйною казкою є очевидна.

І так вже з перших слів шестої таблички довідуємо ся, що сотворенне чоловіка узажав Мардук вершком свойого акту творення, зі всїм так само як і Ельогім творить перших людий в жидівській казції. Навіть нарада Ельогім перед сотвореннєм чоловіка, про яку коротко згадує книга Битія, мала собі далеко докладнїйший взірець у вавилонській поемі. Що Мардук сотворив чоловіка з глини замішаної кровю, і то своєю власною кровю, се оповідає й Бероз говорячи, що він відрізав собі голову, своєю кровю замісив глину, і з неї сотворив чоловіка.

Преінтересним являєть ся в старовавилонському оповіданню причина сотворення чоловіка. І так ми довідуємо ся з шестої таблички, що Мардук вислухавши думку инших богів постановив сотво-

24) Ibid., pp. 87-89.

риги чоловіка тому, щоб „встановилась служба богам, й щоб будувались їм сьвятині".

Инакше й не могло бути! Як бистроумно запримічує в одному місци проф. Ястров,—Вавилоняни сотворили собі богів на свій образ, та тому й приписували їм усякі людські прикмети й потреби. Вавилонські боги мають жінок-богинь й плодять дітий. Вони є царями, але як такі вони не лише мусять мати царства, але й сотворіння, щоб їм служили, та складали жертви. Бо і який кому хосен бути богом, а не мати вірних, і сьвятинь, в яких приносилось би жертви? З відтиля се і пішло, що діточа уява старинних Вавилонян подала причину сотворення людий „службу богам й будованнє сьвятинь".[25]

Та — як знаємо — таких самих „мудрощів" учать попи нелїтних дітий по нинїшний день. По думцї попів чоловік ще й нинї жиє лише на теє, аби „богови служив (т. є. попам усю свою кервавицю давав), а по смерти царство боже собі заслужив". Зівсїм так само як перед 4-6 тисячами лїт в старинній Вавилонії.

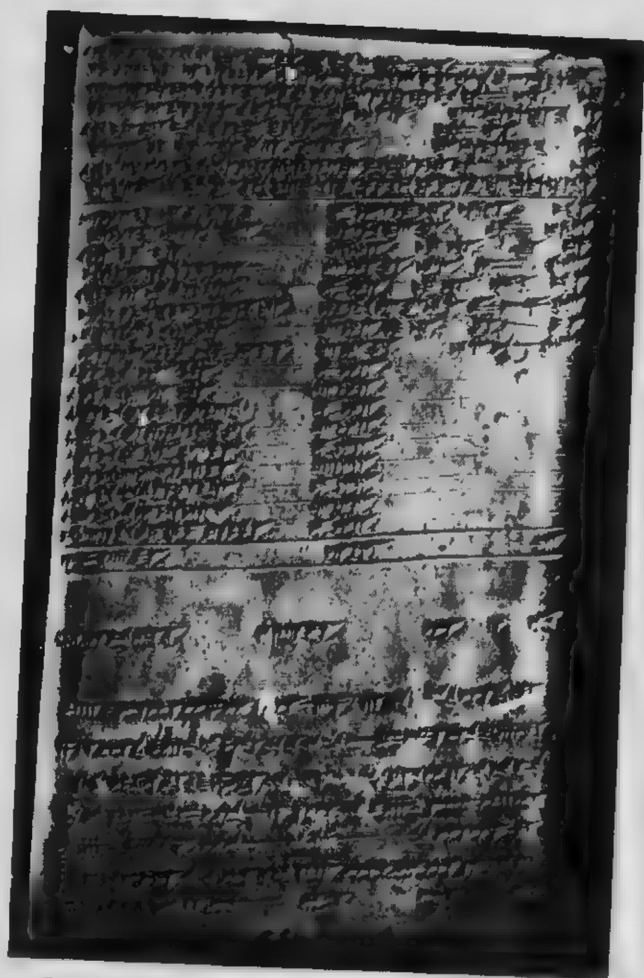
Сема табличка поеми кінчить ся величаннєм бога Мардука: тут знов коротко перечисляють ся його діла, побореннє Тіямат і сотвореннє сьвіта з частий її трупа, а про сотвореннє чоловіка кажеть ся так:

29. Той, що людий сотворив, щоб спасти їх,
30. милосерний, що годен давати житє;
31. хай живуть і не забудуть ся його слова
32. в устах чорноголових, творів рук його.[26]

Що й инші частини біблїйного оповідання про сотвореннє сьвіта мали собі взірцї в вавилонських

---

25) **Morris Jastrow, Jr., Ph. D.: Hebrew and Babylonian Traditions, New York, 1914, стр. 83—84.**
26) **King, op. cit. pp. 97-99.**

Глиняна табличка з бібліотеки царя Ассурбаніпаля.

Природна величина.

Містить закінчення акафісту до Божої Матери Іcтар, й бібліотечний знак (печатку).

переказах, на се маємо доказ у однім уривку вавилонської вірші, мабуть неналежної до поеми „Інума іліш", де говорить ся ось що:

Коли всї боги зробили сей сьвіт,
збудували небо, поклали землю,
сотворили істоти з живою душею.
худобу полеву, звірів по полях — 27)

Як бачимо, навіть те розріжненнє звірів від худоби, на яке ми звернули увагу при розборі першого біблійного оповідання, було вже у Вавилонян.

Старовавилонська Матір Божа Істар.

Зверніть увагу на маленького "Божого Сина" на руках богинї.

Отся поема, зложена певно на пару тисяч лїт перед написаннєм тзв. Мойсеєвих книг, вводить нас у той замерклий сьвіт народних вірувань та оповідань, які принесли з собою Гебреї до Палестини і з яких помалу, протягом довгих віків, виробила ся віра в одного бога. Мойсеєве Битіє стоїть, можна сказати, на другім кінцї того ряду: вавилонський Мардук став уже одним Богом, біблїйним

27) **Ibid.**, стр. 123.

Ельогім (одиничне число Ель, вавилонське Ілю, означеннє всякого бога). В першім жидівськім оповіданню бачимо ще глухі згадки про боротьбу тих Ельогім з первісним океаном — Тіямат-Тегом, але всї подробиці тої боротьби забуті або вмисно відкинені тим, хто списував оповіданнє, а Ельогім творить сьвіт самим своїм словом.

Не треба одначе думати, будьто би повисше старо-вавилонське оповіданнє про сотвореннє сьвіта було одиноким. Подібних казок знали старинні Вавилоняни більше, й кілька з´них заховалось в згаданих вже нами старовавилонських табличках по нинїшний день. Одно особливо старинне, старовавилонське оповіданнє про сотвореннє сьвіта, рай та потоп, відкрив недавно Др. Арно Пебель в ніппурській колекції табличок, що переховують ся в Пенсільвенськім Унїверситетї. В колекції ж унїверситетського музея в Філядельфії найшов Ґ. А. Бартон інтересне старовавилонське оповіданнє про сотвореннє чоловіка та про початки рільництва і культури взагалї. А дальші нахідки не виключені!

Усе те будить серед учених людий усього сьвіта незвичайне заінтересованнє й являєть ся пречистим виясненнєм старої загадки, чому то в старожидівських казках про сотвореннє сьвіта, захованих в старожидівських „сьвятих" книгах, находимо аж два, в многих точках противорічні собі оповідання.

Серед так великого богацтва казок про сотвореннє сьвіта та старинного Вавилона закружлялось в голові неодного старожидівського рабіна. Алеж бо й серед Жидів переходило з уст до уст чимало таких самих казок. Лише, на жаль

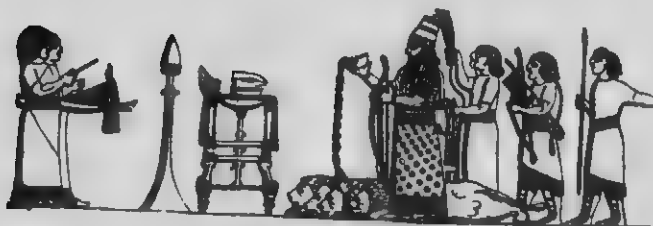
з них заховалось по нинїшні часи дуже мало. 28)

В кождім одначе разї належить запримітити, що глядячи загально — старовавилонські оповідання про сотвореннє сьвіта являють ся в повнім значінню слова "nature myths", з дуже блїдою спірітуальною (духовою) закраскою. Що правда — чоловік сотворений з крови і кости богів, отже її вказано, що житє походить від богів, та що чоловік стоїть вище звичайних зьвірів. Та вжеж призначеннє чоловіка дуже обмежене: він має служити богам й будувати їм сьвятинї. Се все. І се є останнє слово в поглядах вавилонсько-ассирійського сьвіта на становище чоловіка в природї. Безмежно більше духової закраски надали тим самим старинним казкам Жиди, у своїх переробках 29).

---

28) Про сказане повисше гляди: згаданий твір професора Ястрова, стр. 95 і дальше, та A. J. V. XXI, 1917, pp. 571—597, і P. A. Ph. S.. LVI, 1917, pp. 275—280. Jastrow, op. cit., стр. 98—99.

29) Jastrow, op. cit., p. 130—131.

Царь в урядї архиерея.
(Ассирійська різьба.)

Богиня Атена в боротьбі з ґіґантами.
(Після старинної грецької різьби з Перґамон.)

VII.

ЖИДИ ПЕРЕЙНЯЛИ СВОЇ КАЗКИ ВІД ВАВИЛОНЯН І ИНШИХ СУСІДНИХ НАРОДІВ.

Питаннє про те, хто сотворив сьвіт і хто зробив усе те, що є довкола нас, належить до найперших питань, які завдає собі людська дитиняча ще думка, і на які шукає відповіди. Розумієть ся, в таких справах тисячу раз лекше завдати питаннє, як відповісти на нього. Дитиняча людська думка відповідає на таке питаннє дитинячим способом: те що бачить довкола себе, переносить на весь сьвіт і на його початки, уявляє собі творця сьвіта як майстра, будівничого, тілько обдарованого більшою силою від будівничих людий. Увесь сьвіт, се величезний будинок, поставлений на взірець земних будинків. Єгиптянин, що привик був будувати квадратові пираміди, храми, гробниці, уявляв собі також землю величезною квадратовою

будівлею. Тойже Єгиптянин, що привик був робити ріжнородну посуду з глини на гончарськім точилї, уявляв собі свого бога Хнуму, як він на гончарськім точилї виліплював з глини сьвіт у видї великого яйця, або на такімже точилї виліплює з глини пару людий, — і ми бачимо сей єгипетський образ перенесений живцем також до першого біблійного оповідання про сотвореннє сьвіта. І взагалї історія всїх релїгій показує нам наглядно, як чоловік на кождім ступнї свого культурного житя творить собі богів на образ і подобу своїх власних ідеалів. З часм, коли культурне житє підіймаєть ся на висший ступінь, коли дух людський міцнїє і бере перевагу над тїлесною, матеріяльною стороною, також понятє про Бога робить ся висше, більше духове. Тодї старі, грубі оповідання про бога-теслю, бога-гончара або бога-коваля перетолковують ся инакше або забувають ся, а їх місце займають иньші, про бога-войовника, бога-царя, бога-праводавця, а далї доходить і до найвисшого — бога-чоловіколюбця, бога-спасителя

В жидівських, біблїйних оповіданнях про сотвореннє сьвіта, які ми розібрали висше, сей перехід затемнений і полишив по собі лише невеличкі слїди, такі як сидженнє духа божого на водах, як згадка про вдиханнє чоловічого духа в ніздрі, про виниманнє його ребра. Та над усїми тими дрібницями панує величній образ Ягве, всемогучого бога, що заслонив собою особи вавилонських та єгипетських божищ, які колись виступали як творцї сьвіта.

Далеко виразнїйше видно сей перехід від первісних до новійших богів у вавилонській поемі і для того ми ще на хвилю вернемо до неї.

Поема малює нам первісний стан сьвіта перед

Грецький бог Зевес в боротьбі з титанами.
(Після старинної грецької різьби з Перґамон.)

Подібно як Вавилоняни вірили і Греки в дві первісні божеські сили — **Ураноса і Ґаю** (т. є. небо і землю), що сплодили страшенний рід великанів й чудовищ, або так званих титанів, цикльопів й гекатонхейрів. Опісля один з синів Ураноса і Ґаї, Зевес, починає з богами й титанами боротьбу, так звану "тітаномахію". Побідний Зевес скидає побіджених богів-ангелів до пекла або до "тартару", й стає володарем-богом усього сьвіта в спілці з двома своїми братами: Позейдоном і Гадесом (божеська трійця: Зевес—бог неба і землі, Гадес—бог підземля, а Позейдон—бог моря). Панованнє грецької "трійці" повалила незабаром жидівсько-христіянська трійця, яка— як відомо — "панує" по нинішний день.

твореннем, те що в Біблії названо Тогу-вабогу, отже первісний океан, із якого з часом уродили ся покоління иньших божищ поки дійшло до сотворення нашого видимого сьвіта. Можемо догадувати ся, що всї ті темні та дивовижні божища повстали в фантазії людий на пів диких, що жили безладно по лїсах та полях і не знали над собою ніякого порядку, ніякого закона крім страховищ непереможної природи — моря, повені, грому, пор року, сонця, дня і ночи. Перехід від того первісного стану до культурного житя був дуже повільний, тревав довгі тисячі лїт і доконував ся серед страшної боротьби між людьми. Се переносить уява пізнїйших людий і на небо: перехід від первісного, невпорядкованого сьвіта до нашого довершаєть ся при помочи страшної боротьби молодших богів супроти старших. Се бачимо у всїх старинних мітольоґіях: у Єгиптян у оповіданнях про війну Озіріса з Тифоном, у Греків у оповіданнях про війну Зевеса з Кроносом, Зев... або й Атени з ґіґантами (велетнями) і т. д.

Та що найцїкавійше для нас у вавилонській поемі, се те, що при творенню сьвіта виступає на перше місце Мардук, наймолодший із богів. Се наводить нас на дуже важний історичний слїд. Мардук був богом Вавилона. До недавна ми не знали початків історії того міста і для того й значіннє виступу того бога не було нам ясне. Та тепер із нововіднайдених написів відомо, що Вавилон не був першою колискою людської цївілїзації і старовавилонської держави; що були над долїшнїм Евфратом міста, які многі сотки, а може й тисячі лїт перед Вавилоном мали вже свою цївілїзацію і свої сьвяті оповідання. До таких міст належали головно міста Ур, Ерех, Ніппур, Еріду; кожде з них

мало також свого місцевого бога. Пізнійше, коли з тих міст утворила ся одна держава, злучено також їх окремих богів у одну божеську фамілію. Між богами тих найстарших міст нема Мардука, але в Ніппурі був обожаний Бель. Пізнійше, на яких 2000 літ перед Христом, Вавилон під проводом свого великого царя і законодавця Гаммураб [30] робить ся столицею великого царства, і його місцевий бог Мардук, „наймолодший бог", так само як Вавилон був наймолодшим між великими містами, робить ся паном над старшими богами. Цікаво, що з його іменем звязуєть ся нерозлучно імя ніппурського бога Бель, — видно, що Ніппур стояв в тїснім союзї з Вавилоном, і можна догадувати ся, що те, що повідаєть ся в нашій поемі про Мардука, відносило ся колись до Беля, що первісно був окремим богом від Мардука.

Як виглядали старші, передвавилонські оповідання про Беля і сотвореннє сьвіта, ми поки що не знаємо; можливо, що ще удасть ся відкопати деякі їх останки в великих руйновищах тих прастарих міст південної Вавилонії. Тепер знаємо тілько, що наведена висше поема про сотвореннє сьвіта і богато иньших релїгійних віршів та оповідань були зложені в Вавилонї. Певна річ, що автори тих віршів користували ся давнїйшими, передвавилонськими повістями про ріжних місцевих богів, але не менше певне й те, що вони робили в них значні зміни, надавали їм нове значіннє, щоб

30) Про того царя була вже у нас згадка. Він царював, як вже нам відомо, більш як 2000 літ перед Христовим Різдвом, й память про того великого царя була жива серед старинних Жидів. Сьвідчать про теє самі "сьвяті" жидівські книги, в яких Гаммурабі згадуєть ся під іменем Амрафела, царя Синеярського (Шінар-Вавилон) — Пор. Перша книга Мойсеєва, 14, 1.

Старинний переказ робить Гаммурабія - Амрафела сучасником Аврама

усюди вивисшити свого національного бога, Мардука.

Як бачимо — політика грала значну ролю не лише в творенню людських відносин і законів, але також у творенню небесних богів.

А на закінчення іще одна увага.

Відома річ, що після старожидівських вірувань Ельогім творив сьвіт шість днїв, а семого відпочивав. Тепер же знаємо, що старовавилонські перекази про сотвореннє сьвіта були списані на сїмох табличках. Що теє містичне число табличок мало також свій вплив на „сїм днїв" старожидівської казки про сотвореннє сьвіта, се не улягає сумнївови. На теє й звернули учені свою увагу 30).

31) Пор. King, op. cit., стр. XCI—XCIII.

Старо-вавилонський краєвид.
(Після різьби з Куюнджік.)

Халдейська мапа сьвіта.

Відомости старинних Вавилонян про землю були дуже скупі.
одначе їхнє астрономічне знанне будить ще нинї наше зачудо-
ванне. Правда — побільшаючі шкла були Вавилонянам незнані.
одначе користаючи з незвичайної прозорости воздуха в тих околи-
цях, вавилонські (халдейські) учені обсервували пильно рухи не-
бесних тіл від непамятних часів, й робили рівночасно астрономі-
чні записки й обрахунки, що при їх помочи могли наперед обчи-
слити небесні явища, подібно як се чинять нинї учені астрономи
при помочи незвичайно досконалих приладів. Старинні учені твер-
дили, що вавилонські звіздарі мали астрономічні записки з каза-
чно давних часів, які сягали заворотної давнини поверх 500.000 літ!

Царь Ассурбаніпаль на ловах.

Різьба з Куюнджік, тепер в Брітіш Мюзіум в Лондоні.

ЗАКІНЧЕННЄ.

Жиємо в часах, в яких на наших очах довершуеть ся грандіозна переоцінка старих вартостий.

Доконуеть ся вона й на полї невідмінних, як здавалось до недавна, **релїгійних** вірувань.

Усе те, в що досї вірило ся як в неоспориму, бо самим Богом обявлену правду, розсипаеть ся в порох, й невеличкий гурток оборонців старих поглядів питає себе з нетаєним переляком:

— Що дальше нам діяти, й на чім набудуче операти ся, коли Наука розбила безпощадно і безповоротно тверду скалу, на якій опералась досї уся наша дотеперішня віра?

— Досї, — кажуть вони, — усе було таке ясне, просте і певне... Ми мали в руках Біблію, якої правдивости не заперечував ніхто — як то кажуть --

від дошки до дошки — й ми усї вірили, що від першої книги Битія аж до відкритя св. Івана усе було непомильним словом самого Бога. Та тим часом — як невимовно болючі розчаровання принесли нам останнї великі відкритя Науки... Нам доказали незбитими арґументами, що ми милили ся що до авторства і часу писання св. книг, виявили нам, що історичні вісти в многих місцях Біблії дуже а дуже непевні, та що нам належить уступити з многих місць, на яких ми операли нашу віру й в яких шукали жерела потїхи для наших душ... Порівняна релїґія доказала, що чимало з того, що ми вважали питомим єдино жидівській релїґії, в дїйсности находить ся в релїґійних віруваннях многих народів на усїм сьвітї... Наука і археольоґія засьвідчили безмежну давнину людського роду й спорідненне людини з нисшими сотворіннями, й виявили усю нашу ефемеридну марноту в Всесьвітї... — „В що ми можемо ще дальше вірити?" — питають вони залякано, — й отримують з усїх усюдів **одну**, тверду й холодну як сталь відповідь:

— Пишіть: „пропало"... Панованне теольоґії й попів скінчило ся на віки.

І інтересне при тім тее, що такі і подібні їм голоси підносять не якісь там „безбожники" або „недовірки",але самі попи, і то найсьвітлїйші їхнї уми, самі сьвітила, визначні учені й професори унїверситетів.

(Тії, що читають по анґлїйськи, найдуть повисші гадки в слїдуючих цїнних книгах:

The Bible, its Origin, its Significance and its abiding Worth, by **Prof. A. S. Peake**, D.D.—Hodder & Stoughton, London, New York, Toronto.—Chapter I., The Situation, pp. 4—10.

The Problem of the Old Testament considered with reference to recent Criticism, by James Orr, D.D.—London, James Nisbet & Co., Ltd., 1908, pp. 305—730.

І що ж то викликало в релігійних поглядах сучасних людий так радикальний переворот?

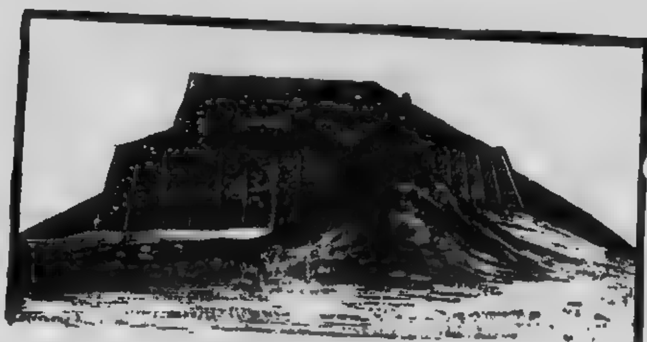
Відповімо коротко: **Наука.**

Згаданий висше проф. Пік пише про се ось так:

„В першій мірі треба згадати тут зміну, яка наступила в усім нашім розумінню і погляді на вселенну ("our whole conception of the universe"). Ми не жиемо вже в часах Птольомейської теорії, коли то землю уважали осередком сьвіта й представляли собі її як кружок, над яким уносить ся небо поверх твердого склепіння, не так дуже й далеко від нас, а під яким містить ся підземелле, домівка померших, або — як пізнійше думали — домівка грішних душ — пекло. Копернікова теорія змінила цілковито наш погляд на вселенну, компромітуючи при тім основно христіянську теольоґічну систему, яка наперекір усім очевидним вислідам Науки тримаєть вперто перестарілої теорії про вселенну ("antiquated theory of the universe") навіть по нинішний день. В слід за тим пішов так званий "Lower Criticism, Higher and Historical," т. є. нисша, висша й історична критика так зв. „сьвятих" книг жидівського й христіянських народів. Та вже найбільш підкопала їхню повагу Новітня Наука.

Ґеольоґія (наука про землю), а опісля теорія, а радше (в сьвітлї останнїх наукових результатів) закон еволюції опрокинули безповоротно біблїйну казку про сотвореннє сьвіта в шістьох днях, й навчанне про подрібне творенне та про коротенький час, який Біблїя визначує істнованню людського роду на нашій землї.

В останнїх же часах сей конфлїкт (боротьба) між Біблїєю і фізичними та біольоґічними науками

Прастара сьвятиня в Уру.

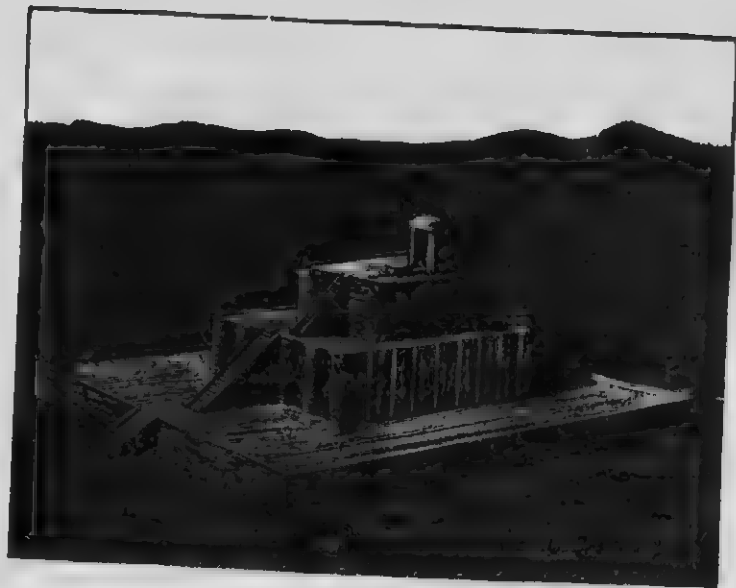
Як египетські царі бажали лишити після себе вічну памятку
будованєь великанських пірамід, так опять старовавилонські (хал-
дейські) царі думали осягнути тее саме будованнем величавих сьвя-
тинь. Одною з найстарших таких сьвятинь й була сьвятиня в Уру
(або Ур), якої теперішні руїни представляє повисший образок. Ко-
лись — була се величава будівля, яка — як здогадують ся учені
— містила в собі найдавнійший скарбець старовавилонських ца-
рів й першу бібліотеку на сьвіті. Чимало із рукописних памяток
тої сьвятині велів переписати до своєї бібліотеки в Нініве царь Ас-
сурбаніпаль, одначе великі скарби лишили ся ще до відкрита імен-
но в румовищу уруської сьвятині. Відкопати їх й добути на ден-
не сьвітло найстарші записки людського роду на сьвіті, — запис-
ки, що сягають в безмежну давнину 6, 8 а може й 10 тисяч літ
перед нами, отсе є сьміливі пляни американських учених. Пригото-
вання до великого діла відкопання уруських руїн вже починені. Й
будучих результатів праці американських учених очікує з нетаєною
цікавістю цілий культурний сьвіт.

скріпили ще сильнійше чудові просто здобутки археольоґії.

Завдяки їм ми маємо нині в наших руках незбиті докази не лише про величезну давнину людського роду на землї, але також однаково важкі й абсолютно певні й безумовно переконуючі слїди й величаві останки незвичайно давної й високорозвиненої людської цівілїзації в часах, які попередили цїлі тисячлїття добу, до якої біблїйна хронольоґія (лїточисленнє) привязує сотвореннє першої пари людий!

Ба, — але поминувши навіть такі спеціяльні питання, а радше біблїйно-наукові непорозуміння, як приміром казка про сотвореннє небесних тїл „четвертого дня", або казка про Потоп і т. п., — нам кажуть нинї навіть таке, що уся Павлова теольоґія (а відомо, що властивим творцем християнської релїґії був Павло) операєть ся на припущеню, що третя голова Битія (казка про первородний гріх) містить оповіданнє про дійсний факт або подію, — а тимчасом нинї доказано усю безпідставність такого припущення!

Вкінци, як сказано вже, чимало причинила ся до підкопання поваги Св. Письма так звана Компаративна або Порівняна Релїґія. Пильне, терпеливе й симпатичне студіованнє не-християнських релїґій, якому десятки талановитих учених посьвятили уcе своє жите, виявило на денне сьвітло безлїч чудових подібностий й понять, які досї уважали люди виключно біблїйними, а які не лише що не є зівсїм біблїйного походження, але навпаки в многих випадках є хронольоґічно много вчаснїйшими, а просто запозиченими Жидами з инших, ще ранїйших релїґійних видумок. (Про

Первісний вид сьвятині в Уру.

Так виглядала в приближенню старинна сьвятиня бога Сіна або Наннара, бога місяця, в Уру —після думки славного ученого Г. Масперо. Чи глядїли на неї очи Авраама, пра-патріярха жидівського народа? Як відомо — жидівський переказ каже, що з відтиля (Ур - Касдім або "Ур Халдеїв") рушив був яких два тисячі літ до Христового різдва в дорогу до Гарану і Палестини Авраам і його батько Тераг (Тара) з усею ріднею і майном.

Як жеж молодою являєть ся історія жидівського народа в порівнанию з прастарою бувальщиною Вавилонії...

усе сказане висше гляди цитований уступ в книзї проф. Піка.)

Та вжеж поміж усїма науками останньої доби, які так могутньо захитали основами релїґійних вірувань теперішної доби, перше місце займає **археольоґія.**

"Nothing in the whole course of last century is more remarkable than the recovery of the knowledge of ancient civilizations through the labours of explorers and the successful decipherment of old inspirations,"— так твердить учений професор Орр, і зівсїм справедливо (по нашому: „Протягом усього минувшого столїтя нїщо не є так замітним як відзисканнє знання старинних людських цівілїзаций завдяки працям великих експльораторів (відкривачів), й завдяки щасливому відчитанню старинних надписів") В першій половинї 19-ого столїтя віднайшли учені ключ до відчитання прастарих египетських надписів (гієроґлїфів), а в другій половинї того ж столїтя навчили ся учені (після великих зусиль) відчитувати пра-прастарі старо-вавилонські (халдейські) й ассирійські надписи. Завдяки тому наші відомости про прадавні часи в бувальщинї людського роду збогатили ся безмежно й вийшли далеко далеко поза межі біблїйної казки про сотвореннє сьвіта й першої пари людий.

В сьвітлї тих великих археольоґічних відкрить останнїх десятилїть показало ся, що в часах, коли жидівського народа ще не було на сьвітї, в Єгиптї, Вавилонії і Ассирії жили народи, які розвинули вже тодї дуже високу й незвичайно інтересну цівілїзацію. Протягом довголїтних важких праць, виконуваних серед невимовно тяжких умов в далеких країнах, під пекучим полуденним небом й серед непривітних, напів диких племен, учені рі-

жних культурних народів (англійські, французькі, німецькі, російські, американські) добули з землї преінтересні останки людської працї і думки, які кинули богате сьвітло на мову, звичаї і обичаї, штуку і ремесла, орґанїзацію і релїґійні вірування прадавнїх народів, що жили, працювали і змагали ся на много тисяч лїт до Христового різдва, розвинули у себе високі цівілїзації, — й згодом щезли безслїдно з лиця землї... Щезли самі, а разом з ними загинула навіть і память про усї величнї здобутки їхнього ґенїя. І коли б не згадані працї тих великих учених, ми б і досї не знали нїчого про сї прадавні часи замерклої бувальщини давно загинувших народів, не знали б і сього, що іменно їм завдячували Жиди свої космоґонїчні (про початок сьвіта) і всякі инші казки, перекази і вірування.

Дереволюди.

Фантастичні видумки старинних людий.

Більш 100,000 глиняних рукописних табличок відкрили досї учені в руїнах прастарих вавилонсько-ассирійських міст, опріч великого числа усяких инших предметів домашнього й публичного

Чудовища.

Птаха з людською головою й людська пара на спільній парі ніг.

вжитку тих прадавніх народів. Усї ті дорогоцінні памятки дали можність ученим змалювати нам докладно образ житя, звичаїв і обичаїв, інституций й релїгійних вірувань старинних Вавилонян, Ассирійців, Гіттітів, Єгиптян і пр., й показали понад усї сумніви, що культурне житє тих народів сягає далеко-далеко в замерклу минувшину шість, сїм а може і більше тисяч лїт перед Христовим різдвом. (Порівнай: **Hilprecht, H. V.: Explorations in the Bible Lands during the Nineteenth Century, 1903, pp. 391, 542.**)

Виїмково великі скарби відкрила нам відома вже нам бібліотека царя Ассурбанїпаля, а опісля й таблички найдені в другій славній старовавилонській бібліотецї в Телло, відкопані славним французьким ученим De Sarzec. В останнїх часах велике вражінне викликала в цїлім культурнім сьвітї

Бібліотека царя Ассурбаніпала.
(668—626 літ перед Христовим різдвом.)

Після малюнку Фернанда Ле Кесна.

Імя царя Ассурбаніпала буде записане на вічні часи в історії
людської культури як основателя першої на сьвіті відомої нам бі-
бліотеки. Йому завдячуємо ми заховання по нинішний день ста-
ринних суммерійських й аккадійських (старовавилонських) літе-
ратурних памяток, леґенд, казок, гимнів, лікарських порад, чарів-
ницько - воріжбитських заклинань, обрядів і т. п. Він велів зби-
рати також старинні історичні записи, надписи, грамоти, хронольо-
ґічно-календарські уваги й астрономічно-астрольоґічні тексти. І
взагалі заходи царя Ассурбаніпала біля збирання й заховання ста-
ринних письменських памяток в спеціяльно зладженій до того бі-
бліотеці — се [illegible] ний й гідний найбільшого подиву випадок в історії
людства. Сказати правду, то від 1850 р., коли то знаменитий ан-
ґлійський учений Леярд відкрив останки тої величавої царської бі-
бліотеки в руїнах Нініви (коло 20.000 рукописних глиняних табли-
чок), й починають ся наші докладнійші відомости про старинну істо-
рію прастарої вавилонсько-ассирійської держави. Серед тисячів зга-
даних табличок царської бібліотеки заховались щасливо і тії, на я-
ких списані були старо-вавилонські казки про сотворення сьвіта
про перших людий, потоп і т. п. Каз[illegible]сї й лягли опісля в основу
анальоґічних казок старинних Гебреїв-Жидів, від яких згодом пе-
рейняв їх в цілости увесь христіянськ[illegible] сьвіт як "непомильну", бо
буцїм то самим Богом "обявлену" правду.

відомість про відкопанне третої прастарої бібліотеки в старовавилонськім місті Ніппур. Розкопки в тім місті ішли під проводом американських учених (професорів пенсільвенського університету), а найбільш сензаційною стороною наукових здобутків тих розкопок є теє, що, як здогадуєть ся проф. Лангдон, прастарі книги (т. є. таблички) ніппурської бібліотеки є відписами ще старших старовавилонських книг, які перехову-вали ся в однім з найстарших міст усього сьвіта, в прастарім халдейськім Ур, або Уру.

Тут в прадавніх часах стояла величава сьвятиня бога місяця Сіна або Наннара, а в її мурах й містила ся найдавнійша на всьому сьвіті бібліотека.

Які книги і записки примістили в ній старинні мешканці тої країни? Як далеко в глубину істнування людського роду на землї сягають вони? Чи заховались в них ще старші перекази людського роду про початки сьвіта, — старші від тих, що їх найдено в нінївській та ніппурській бібліотеках,

Песиголовці.

Буйна уява старинних необразованих людий наповнила сьвіт усякими духами й чудовищами, які "живуть" по нинїшний день в казках усїх народів сьвіта. Наука й людський досьвід ствердили повну безпідставність подібних видумок людської уяви.

а які — як вже знаємо — стали первовзорами для анальогічних (подібних) казок жидівського народа?

А передовсім — чи заховались вони в руїнах уруської сьвятині по нинїшний день, аби засьвідчити усьому сьвітови про безмежну давнину істнованя людського роду на землї й його прадавню цівілїзацію, — на усї ті питання дадуть нам докладну відповідь американські учені вже в короткім часї. Приготовання до розкопок руїн ніппурської сьвятинї вже почали ся. Як будемо жити, познакомимо ся і з ними.

КІНЕЦЬ.

Пировання царя Ассурбанїпала з царицею в "раю", т. є. в царськім городї.

Мраморна різьба з царської палати в Куюнджік, тепер в Брітіш Мюзіум в Лондонї.